

บทที่ ๔

เปรียบเทียบมโนทัศน์เรื่องชีวิตและความตาย

ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับกฤษฎมูรติ

การศึกษาเปรียบเทียบมโนทัศน์เรื่องชีวิตและความตายในทั้งสองแนวคิดนี้ ผู้วิจัยได้เลือกเปรียบเทียบเฉพาะประเด็นที่เห็นว่ามีความใกล้เคียงกันไว้ในหลักปรัชญาของทั้งสองแนวคิด เพราะบางประเด็นนั้นฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งข้ามไปไม่ให้ความสนใจที่จะกล่าวถึงหรือไม่ได้ให้รายละเอียดลงลึก เช่น ประเด็นเรื่อง “ประเภทของความตาย” ในพุทธปรัชญาเถรวาทให้ความสนใจในรายละเอียดมากกว่า แต่ในปรัชญาของกฤษฎมูรติมิได้ให้ความสำคัญกับประเด็นนี้ มีกล่าวถึงเพียงเล็กน้อย ในบทนี้ถือว่าเป็นเป้าหมายที่สำคัญของการวิจัย เพราะเป็นการนำเอามโนทัศน์เรื่องชีวิตและความตายของทั้งสองท่านมาศึกษาเปรียบเทียบ มีประเด็นที่สำคัญ ดังนี้

๔.๑ ความหมายของชีวิตและความตาย

๔.๑.๑ ประเด็นที่เหมือนกัน

ในการพิจารณาความหมายของคำว่า ชีวิตและความตาย ตามแนวความคิดของพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาของกฤษฎมูรติ ผู้วิจัยคิดว่า ประเด็นที่สำคัญอยู่ที่ความหมายของคำว่า ชีวิต เพราะความหมายของคำว่า ชีวิต คือ คำตอบว่า ชีวิตและความตาย คือ อะไร ?

ทั้งสองแนวคิด มีคำว่า ชีวิตและความตาย อยู่ในคำสอนหรือคำอธิบายหลักปรัชญามากมาย โดยเฉพาะพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น คำว่า ชีวิตและความตาย จะถูกใช้ในการอธิบายหลักคำสอนชั้นสูง คือ เรื่องจิต เจตสิก รูป และนิพพาน ส่วนในปรัชญาของกฤษฎมูรตินั้น เช่น ในการบรรยาย ว่าด้วยชีวิตและความตาย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า คำว่า ชีวิตและความตายนี้ มีความสำคัญในการศึกษาหลักปรัชญาของเขา

พุทธปรัชญาเถรวาทมองเห็นสิ่งทั้งหลายในรูปของส่วนประกอบต่างๆ ที่มาประชุมกันเข้า ตัวตนแท้ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี^๑ และมีความสัมพันธ์แบบอิงอาศัยซึ่งกันและกัน ความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องและความอิงอาศัยกันนี้ นับว่าเป็นคุณสมบัติสำคัญ เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตดำรงอยู่และดำเนินไปได้ หมายความว่า ถ้าจะให้มีชีวิตเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดำเนินต่อไปได้ ส่วนประกอบต่างๆ เหล่านั้นจะต้องไม่ใช่สักแต่ว่ามา “กองรวม” กันอยู่ โดยไม่มีความเกี่ยวเนื่องแบบอิงอาศัยกันเท่านั้น แต่ต้องมีความเชื่อมโยงและถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันและกันอย่างเหมาะสม

โดยเหตุที่ชีวิตเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดำเนินไปได้ เพราะอาศัยการประกอบกันเข้าของส่วนต่างๆ ดังกล่าวมา พุทธปรัชญาเถรวาท จึงถือว่า ตัวตนที่แท้จริง ของสิ่งที่เรียกว่าชีวิตนั้น “ไม่มี” เพราะประการแรก ตัวสิ่งที่ถือว่าเป็นชีวิตนั้น มาจากการรวมกันของส่วนประกอบต่างๆ และ ประการที่สอง แม้ส่วนประกอบต่างๆ ที่มารวมกันเข้าเป็นชีวิตนั้นเอง แต่ละส่วนก็เป็นผลมาจากการมีส่วนประกอบอื่นๆ มารวมกันเข้าเช่นเดียวกัน ดังนั้น สิ่งที่เราเรียกว่า ส่วนประกอบแต่ละส่วนนั้น แท้จริงแล้วก็ไม่ได้มีตัวตนของมันจริงๆ เป็นแต่เพียงการประกอบกันเข้าอย่างเหมาะสมของส่วนต่างๆ เท่านั้น ถ้าจะอุปมาชีวิตในทัศนะเช่นนี้ ก็คงเหมือนกับสิ่งที่เราเรียกว่า “รถ” ซึ่งเกิดจากการนำเอาส่วนประกอบต่างๆ หลายส่วนมารวมกันเข้า โดยที่แต่ละส่วนมีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกัน และทำงานสัมพันธ์กันเป็นระบบ การดำรงอยู่ของความเป็น “รถ” และการทำหน้าที่ของมัน ขึ้นอยู่ทั้งกับส่วนประกอบหรือชิ้นส่วนต่างๆ และขึ้นอยู่กับลักษณะของความสัมพันธ์ต่อกันของส่วนประกอบเหล่านั้นด้วย เมื่อใดที่เราแยกเอาส่วนประกอบทั้งหมดออกจากกัน สิ่งที่เราเรียกว่า “รถ” ก็ไม่มี^๒ มีแต่ส่วนประกอบแต่ละส่วนเท่านั้น ซึ่งก็ไม่ใช่ “รถ”

กฤษฎมูรตินิยามความหมายของชีวิตว่า ชีวิตประกอบด้วยแง่มุมต่าง ๆ มากมาย ชีวิตหมายถึงสภาวะบางอย่างซึ่งกว้างขวางและลึกซึ้ง ชีวิตเป็นความลึกลับอันยิ่งใหญ่ เป็นอาณาจักรอันไพศาล^๓ ชีวิตไม่มีความคงที่ ชีวิตเป็นสิ่งที่รวมทั้งหมดทุกอย่าง ความเศร้าโศก ความเจ็บปวด ความรวดร้าวยุทธมาน ความเบิกบาน มโนคติที่ไร้เหตุผล การครอบครอง ความ

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๕๕-๓๐๐.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๕.

^๓ กฤษฎมูรติ, แห่งความเข้าใจชีวิตและการศึกษาที่แท้, แปลโดย โสริช โพธิ์แก้ว, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง ๒๕๔๕), หน้า ๑.

อิจฉาริยา ความรัก ความเจ็บปวดแสนสาหัสจากความอ้างว้าง สิ่งต่าง ๆ ทั้งหมดนี้และยิ่งกว่านี้อีกมากมาย คือ ชีวิต

ประเด็นความหมายของความตาย โดยทั่วไปคำว่าตายมักถูกบัญญัติขึ้นมาเพื่อใช้เรียกสภาพหรืออาการที่แสดงถึง ความสิ้นสุดหรือดับลงของสิ่งต่างๆ เมื่อกล่าวเฉพาะมนุษย์ เมื่อใดที่ชีวิตของบุคคลได้สิ้นสุดลงทั่วไปก็เรียกว่าบุคคลถึงแก่ความตาย ตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทแม้จะถือว่าการที่ชีวิตของบุคคลสิ้นสุดลงจะเรียกว่า “ความตาย” โดยพุทธปรัชญาเถรวาทเรียกความตายในลักษณะนี้ว่า ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์^๔ หรือความสิ้นชีวิตจากภพชาติ แต่ความตายในพุทธปรัชญาเถรวาทก็มีได้หมายเอาเฉพาะการสิ้นหรือการดับลงแห่งชีวิตในภพชาติหนึ่งๆ เท่านั้น ความตายยังหมายรวมไปถึงความดับลงของรูปนาม หรือกายกับจิตในขณะหนึ่งๆ ด้วย เพราะชีวิตมนุษย์ซึ่งประกอบด้วยขันธ ๕ หรือกายกับจิตนี้ แท้จริงมิได้สิ้นสุดหรือดับลงเฉพาะเมื่อสิ้นสุดลมหายใจเท่านั้น หากแต่เกิดดับสืบทอดกันอยู่ทุกขณะการดับลงในขณะหนึ่งๆ ของกายกับจิตนั้นพุทธปรัชญาเรียกว่าขณิกมรณะ^๕ ในแง่นี้ย่อมถือได้ว่ามนุษย์เกิดและตายตลอด เวลาเพราะขันธ ๕ หรือกายกับจิตนี้ย่อมเกิดดับสืบทอดกันไป^๖

ส่วนกฤษฎมูรติ ความตายนอกเหนือจากการที่ตัวตนซึ่งเป็นกายเนื้อสิ้นสุดลงแล้ว อะไรคือความตาย? ขณะที่ตั้งคำถามนั้น ต้องถามด้วยว่าอะไรคือการมีชีวิตอยู่? ทั้งสองสิ่งนี้ไม่อาจแยกจากกันได้^๗ การที่จิตใจจะเข้าสู่การประจักษ์ภาวะของความตายได้นั้น จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อ เห็นความจริงที่มันเป็นอยู่ เป็นการอยู่ด้วยปัจจุบันขณะ เป็นการตายไปจากกาลเวลาเชิงจิตวิสัย คือ เวลาที่อยู่ในความคิดที่ยึดติดอยู่กับอดีตและอนาคตไม่ได้อยู่กับปัจจุบันขณะอย่างแท้จริง ภาวะนี้จะเกิดขึ้นเมื่อเราเข้าใจและตระหนักรู้ธรรมชาติโครงสร้างของความคิดเมื่อนั้นมิตติการรับรู้ความจริงแท้ของชีวิตจะปรากฏ ซึ่งคล้ายกับแนวคิดเรื่องวิปัสสนา การอยู่กับปัจจุบันขณะในพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อให้เห็นการเกิดดับของรูปนามทุกขณะ ดังที่เขากล่าวไว้ว่า ความเข้าใจชีวิต และการเห็นความสำคัญ และความงามของความตาย

^๔ มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑-๒.

^๕ อ้างแล้ว.

^๖ บุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๒๒/๒๕๘.

^๗ กฤษฎมูรติ, ว่าด้วยชีวิตและความตาย, แปลโดย วรรณิกัร พรหมเสาร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๔), หน้า ๓๖.

จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อจิตใจยังรู้ในสิ่งที่เป็นอย่างฉับพลันทันทีเท่านั้น เป็นภาวะแห่งการมีสติอย่างสมบูรณ์ในทุกสิ่งและประจักษ์ความจริงของความตายโดยไม่ต้องอาศัยบทสรุปใด ๆ ในความคิดเลย^๘

ดังนั้น ความหมายของชีวิตและความตาย ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับกถณมูรติที่เหมือนกัน คือ ชีวิตคือการดำรงอยู่และสิ่งทั้งหลายสัมพันธ์กันประกอบด้วยการบูรณาการที่ทำให้ชีวิตสอดคล้องกับธรรมชาติหรือสิ่งรอบตัว ส่วนความตายที่เป็นจุดสุดท้ายของชีวิตเป็นภาวะที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้การดับลงของร่างกายเป็นสิ่งที่ต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน ความตายนอกจากการตายทางกายเนื้อแล้ว ยังมีการตายอีกอย่าง คือ ขณิกมรณะ การตายแบบขณิกมรณะเป็นไปอยู่ตลอดเวลา เป็นการดับแห่งรูปนามทุกขณะแห่งสังขารธรรมนับครั้งไม่ถ้วนตอนมีชีวิตอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับคำที่กถณมูรติกล่าวว่า การมีชีวิตอยู่ก็คือการตาย ทั้งสองสิ่งนี้แยกจากกันมิได้ เมื่อมีชีวิตก็มีการตาย ไม่ใช่สิ่งที่จะต้องเป็นไปตามที่เราปรารถนา มีการเคลื่อนไหวไม่คงที่ อยู่ ภายใต้กฎธรรมชาติ

๔.๑.๒ ประเด็นที่แตกต่างกัน

พุทธปรัชญาเถรวาทกำหนดสภาพความเป็นชีวิตของมนุษย์ที่ส่วนประกอบต่าง ๆ คือขันธ์ ๕ หรือกายกับจิต ประชุมกับเข้า ทำงานประสานสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน แต่เมื่อใด ณ จุดชั่วขณะที่ขันธ์ ๕ หรือกายกับจิตดับลงก็ไม่สามารถดำรงสภาพดังกล่าว ไม่สามารถประชุม ไม่ทำงานประสานสัมพันธ์หรือไม่อิงอาศัยกันอีกต่อไป จุดนั้นเรียกว่าตาย ดังปรากฏคำอธิบายในพระไตรปิฎกว่า ผู้ตายไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ ทั้งกายสังขาร คือลมหายใจเข้าออกก็ดับไป วิจิสังขารได้แก่ วิตก วิจาร คือความตรึกตรองก็ดับไป และจิตสังขาร คือสัญญาและเวทนา คือความกำหนดได้หมายรู้ก็ดับไป อายุก็สิ้นไป โออุ่นคือไฟที่เกิดแก่กรรมก็สงบ อินทรีย์ ได้แก่ ตา หู จมูก กาย ก็แตกทำลายไป^๙ หรือ ความตาย คือ การที่ขันธ์ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แยกสลาย การทอดทิ้งร่างกาย หรือการที่ชีวิตสูญสิ้น^{๑๐} หรือ ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตก ความทำลาย ความไม่เที่ยง ความหายไปแห่งธรรมเหล่านั้นอันใดนี้เรียกว่า มรณะ^{๑๑} ส่วนกถณมูรติไม่ได้นิยามความหมาย

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

^๙ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๕๐๒/๑๔๕.

^{๑๐} จ.ป. (ไทย) ๑๓/๓๓/๓.

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๒๐/๔๘๔-๔๘๕.

ของชีวิตและความตายอย่างตายตัวหรือให้บทสรุปที่แน่นอน แต่การให้ความหมายในทัศนะของเขาสะท้อนผ่านทางความ สัมพันธ์ที่มีต่อการดำรงชีวิตมนุษย์ในสิ่งที่เป็นอย่างจริง โดยไม่ได้วางความตายไว้ที่วาระสุดท้ายของชีวิต เพราะนั่นเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนรู้อยู่แล้ว ดังนั้น ความหมาย ของความตายเป็นสิ่งที่มนุษย์เท่านั้นที่ เป็นผู้ตระหนักรู้ความหมายของความตาย ด้วยตัวของเขาเอง อย่างเป็นอิสระจากแนวคิดที่มนุษย์ผู้นั้นได้สั่งสมในความทรงจำ การเข้าใจ ชีวิตคือการเข้าใจตนเอง เป็นการเรียนรู้ความจริงภายในจิตสำนึกของตน ชีวิต เป็นสิ่งที่รวม ทั้งหมดทุกอย่าง ความเศร้าโศก ความเจ็บปวดความรวดร้าวมาน ความเบื่อกาน มโนคติที่ ไร้เหตุผล การครอบครอง ความริษยา ความรักความเจ็บปวดแสนสาหัสจากความอ้างว้าง ทั้งหมด คือ ชีวิต และความตายน่าจะเป็นอะไรบางอย่างที่พิเศษสุด เช่นเดียวกับชีวิต เพราะ สองสิ่งไม่เคยแยกจากกันเลย การมีชีวิตอยู่ก็คือการตายนั่นเอง

ฉะนั้นเห็นได้ว่า พุทธปรัชญาเถรวาทกำหนดสภาพความเป็นชีวิตของมนุษย์ไว้ ชัดเจน ความตายตามความหมายของพุทธปรัชญาเถรวาท ก็คือความดับของขั้น ๕ หรือกาย กับจิต ส่วนระยะเวลาตั้งแต่การเกิดจนถึงการดับจะครอบคลุมระยะเวลาเท่าใด ย่อมขึ้นอยู่กับ ว่าเป็นความตายประเภทขณิกมรณะหรือความขาดแห่งชีวิตดิณทรีย์ กล่าวโดยย่อ พุทธ ปรัชญาเถรวาทพูดถึงการตายสองประการหลัก คือส่วนประกอบของขั้น ๕ ดับลง และความ ตาย คือ การดับลง ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ส่วนกฤษฎมูรติไม่นิยามความหมายชีวิตและ ความตายที่เป็นบทสรุปตายตัว เขาบอกว่าการมีชีวิตอยู่ก็คือการตาย ตายไปจากทุกสิ่ง การตาย คือการตายจากสรรพสิ่งที่เรารู้จัก ชีวิต ความรัก และความตายอยู่ร่วมกันเสมอ มันมิใช่สามสิ่ง ที่แยกขาดจากกัน

๔.๒ ลักษณะของชีวิตและความตาย

๔.๒.๑ ประเด็นที่เหมือนกัน

พุทธปรัชญาเถรวาท กล่าวถึง ลักษณะของชีวิตและความตายว่า สภาพะที่มีความ เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงปรวนแปรเช่นนี้ ทำให้สิ่งทั้งหลายมีธรรมชาติไม่เที่ยงแท้ ความไม่ เที่ยงแท่นั้น นำไปสู่สภาพที่ขัดแย้ง กดดัน หรือบีบคั้นในตัวเอง สภาพเช่นนี้ สำหรับชีวิตถือว่าเป็นสภาพที่ทนได้ยาก หรือเป็นสิ่งที่พุทธปรัชญาเถรวาท เรียกว่า “ทุกข์” นี่นับว่าเป็นกฎ ธรรมชาติที่เป็นสากล ลักษณะสำคัญของกฎธรรมชาติที่กล่าวมาก็คือ (๑) ความเปลี่ยนแปลง (๒) ความขัดแย้งอันก่อให้เกิดสภาพที่ทนได้ยาก และ (๓) ความปราศจากตัวตนอย่างอิสระ

พุทธปรัชญาเถรวาท เรียกสิ่งนี้ว่า สามัญลักษณะ สิ่งทั้งหลายรวมทั้งชีวิตมนุษย์และตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาตินี้ ไม่มีข้อยกเว้น ชาวพุทธรู้จักกฎธรรมชาตินี้ว่า เป็นกฎแห่ง อนิจจัง ทุกขัง และ อนัตตา แต่ในคัมภีร์พุทธศาสนา ท่านเรียกว่า อนิจจตา ทุกขตา และ อนัตตตา บางทีเราอ้างถึงลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้ว่า ไตรลักษณ์ คือลักษณะ หรือสภาพ ที่สิ่งทั้งหลายมีเหมือนกัน ให้ความหมายของลักษณะทั้ง ๓ นี้ ไว้ดังนี้ คือ (๑) อนิจจตา คือ ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่คงตัว ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายไป (๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ คือภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นแล้วสลายไป ภาวะที่กดดันฝืน และขัดแย้งอยู่ในตัวอันเนื่อง จากการที่ปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพอย่างนั้น เปลี่ยนแปลงไป ไม่สามารถให้คงอยู่ในสภาพเดิมได้ และ (๓) อนัตตตา ความเป็นอนัตตา คือ ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนแท้จริงที่จะสั่งบังคับให้เป็นไปตามที่ต้องการได้^๒

ทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทมองว่า ชีวิต เป็นสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยอื่นมา ประกอบรวมกันเข้า ไม่มีตัวตนที่เป็นอิสระ ดำเนินไปในลักษณะของกระแสการเปลี่ยนแปลง อันมีการเกิดดับสลับกันไปเป็นลักษณะสำคัญ ด้วยสภาพที่อิงอาศัยปัจจัยอื่น และด้วยลักษณะที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาชีวิต จึงมีลักษณะที่ขัดแย้ง กดดัน และทนได้ยาก ทั้งรูปและนาม ก็ไม่มีอะไรจริงแท้ ล้วนตกอยู่ในอำนาจของอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา^๓ กฎธรรมชาติของชีวิต จึงเป็นกฎแห่งความไม่มีตัวตน ไม่เที่ยงแท้ และเป็นทุกข์ ทุกสรรพสิ่งไม่ว่าจะเป็นขนาดเล็กขนาดใหญ่ จะมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต และไม่ว่าจะมีรูปธรรมลักษณะใดต่างก็ล้วนดำรงตนอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ^๔

ทัศนะที่ถือว่า ชีวิตเป็นผลมาจากการมีส่วนต่างๆ มาประกอบกันเข้า และแต่ละส่วนก็มีส่วนประกอบย่อยอีกมากมายนั้น สะท้อนแนวคิดสำคัญของพุทธปรัชญาเถรวาท ที่เกี่ยวกับโลกและชีวิตว่า สิ่งทั้งหลายที่เราบัญญัติเรียกว่า คน สัตว์ สิ่งของต่างๆ นั้น ไม่ได้มีอยู่เป็นอยู่ โดยตัวของมันเอง แต่ มีอยู่ เป็นอยู่ เพราะมีปัจจัยต่างๆ มาประกอบกันเข้า หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ มีอยู่เป็นอยู่ โดยอิงอาศัยสิ่งอื่น ไม่ใช่ด้วยตัวของมันเอง ข้อนี้แปลต่อไปได้ว่า

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ, ๒๕๕๓), หน้า ๖๐.

^๓ สม สุจิรา, **ตอบปัญหาวิชาชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ธรรมะ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕.

^๔ ปริยญา ดันสกุล, **อภิปรัชญาแห่งโลกเสรี**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : จิตจักรวาล ซีรี่, ๒๕๕๐), หน้า ๓.

สิ่งทั้งหลายนั้น เป็นทั้งผลที่เกิดมาจากสิ่งอื่น และในขณะเดียวกันตัวมันเองก็เป็นเหตุปัจจัยของสิ่งอื่นด้วย เพราะมีสภาพเช่นนี้เอง สิ่งทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ หรือสิ่งของ ล้วนไม่มีตัวตนของมันอย่างเป็นอิสระนี้เป็นสัจธรรมหรือเป็นกฎสากลที่เป็นจริงกับทุกสิ่งในโลกนี้

ทัศนะที่ว่า การมีอยู่เป็นอยู่ของสิ่งทั้งหลาย เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องแบบอิงอาศัยกันเช่นนี้ ตรงกับหลักธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท เรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งว่าด้วย การเกิดการดับของสิ่งทั้งหลาย ว่ามีปัจจัยเป็นเหตุ ทำนองว่า “เพราะมีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น และเพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงดับไป” ความหมายเดียวกันนี้จะกล่าวเสียใหม่ในทางกลับกันก็ได้ว่า “การที่สิ่งนี้เกิดก็เพราะมีสิ่งนี้ และการที่สิ่งนี้ดับไปก็เพราะไม่มีสิ่งนี้” สิ่งนี้ ตัวแรกนั้น ถ้ากล่าวแบบวิทยาศาสตร์ก็คือ อะไรก็ได้ที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สิ่งอื่นเกิดขึ้น หรือมีอยู่เป็นอยู่ได้นั่นเอง

กฤษณมูรตี^๕ กล่าวว่า บุคคลส่วนมากชอบปรารถนาความมั่นคงในความสัมพันธ์ระหว่างเรากับผู้อื่น และในกิจกรรมการทำงานต่างๆซึ่งมีความหมายว่าเราแสวงหาชีวิตที่ต่อเนื่อง เราไม่ต้องการการเปลี่ยนแปลงที่แท้จริง ดังนั้น จึงสร้างสังคมที่รับประกันความมั่นคงของทรัพย์สิน และชื่อเสียง แต่ชีวิตไม่ใช่สิ่งนั้นเลย ชีวิตไม่ใช่ความคงที่ สิ่งต่างๆ ในโลกนี้ไม่คงที่ เช่นเดียวกับใบไม้ที่ร่วงหล่นจากต้น ไม่มีสิ่งใดอยู่ได้อย่างอมตะ ความเปลี่ยนแปลงและความตายมีอยู่เสมอ ท่านเคยสังเกตต้นไม้ไร้ใบที่ยืนเด่นอยู่ตัดกับฉากของท้องฟ้าหรือไม่ มันมีความสวยงามอย่างไรบ้าง กิ่งก้านของมันจะเด่น ชัดเจน และสภาพไร้ใบของมันของมันมีบทกวีและบทเพลงปรากฏอยู่ ใบทุกใบร่วงหล่นลงไป และต้นไม้จะรอคอยฤดูใบไม้ผลิ และเมื่อฤดูใบไม้ผลิมาถึง ต้นไม้จะอ้อมเอิบเบิกบานไปด้วยเสียงดนตรีแห่งใบไม้ ซึ่งร่วงหล่นลงไปอีก เมื่อฤดูการใบไม้ร่วงมาถึง และนี่เป็นวัฏแห่งชีวิต

แต่เราไม่ต้องการภาวะนั้นใช้ใหม่ เราจะยึดมั่นอยู่กับลูก กับประเพณี กับสังคม เพราะเราต้องการความมั่นคง และนี่เองเป็นเหตุผลของการกลัวความตาย เรากลัวสูญเสียสิ่งที่เรารู้จัก แต่ชีวิตไม่ใช่สิ่งที่จะต้องเป็นไปตามที่เราปรารถนา ชีวิตไม่มีความคงที่ เมื่อถึงเวลานกก็ตาย หิมะก็จะละลายหายไป แต่เราปรารถนาให้ความมั่นคงเกิดขึ้นกับสิ่งที่เราพอใจ เราต้องการตำแหน่ง เราต้องการอำนาจเหนือผู้อื่นตลอดไป เราปฏิเสธการยอมรับชีวิตตามความเป็นจริง

^๕กฤษณมูรตี, แห่งความเข้าใจชีวิตและการศึกษาที่แท้, หน้า ๑๘๖-๑๘๗.

ความจริงของชีวิตก็เปรียบเสมือนแม่น้ำ ซึ่งล้นไหลอย่างไม่สิ้นสุดเป็นกระแสแปรเปลี่ยนอยู่เสมอ^{๑๖} แทรกซึมไปในรอยแยกต่าง ๆ ด้วยน้ำ แต่จิตใจมักจะไมยอมให้สิ่งนี้เกิดขึ้นกับตัวของมันเอง จิตใจจะเห็นว่ามันเป็นอันตรายและเสี่ยงเหลือเกินที่จะอยู่ภายในภาวะของความไม่มั่นคง จึงสร้างกำแพงไว้ล้อมรอบตัวเอง เป็นกำแพงแห่งประเพณี กำแพงแห่งศาสนา กำแพงแห่งทฤษฎีทางรัฐศาสตร์และสังคม สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะอยู่ในกำแพงและห่างออกจากกระแสชีวิต ชีวิตคือการเคลื่อนที่ ไม่คงที่ ไม่หยุดยั้งที่จะซึม ที่จะทำลายกำแพงเหล่านี้ ซึ่งเป็นกำแพงที่ทำให้เกิดความสับสน ความทุกข์ พระผู้เป็นเจ้าใด ๆ ก็ตามที่อยู่ในกำแพง เป็นพระผู้เป็นเจ้าไม่ถูกต้อง และปรัชญาต่าง ๆ ของเขาไม่มีความหมายเลย เพราะว่าลักษณะชีวิตที่แท้จริงนั้นอยู่นอกรั้วปรัชญาเหล่านั้น

ส่วนประเด็นลักษณะของความตาย ในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ดังที่กล่าวมาความตายก็เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ไม่ยาก โดยเฉพาะความตายในความหมายที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับชีวิต มีความหมายอื่นของความตายที่ควรทราบด้วยเหมือนกัน แต่ในที่นี้จะพูดถึงความตาย ๒ ลักษณะ คือ ความตายของชีวิตทางร่างกาย กับความตายโดยที่ยังไม่สิ้นลมหายใจ พุทธปรัชญาเถรวาท มองลักษณะของความตาย หากโดยสรุปจะแบ่งความตายได้เป็น ๒ อย่าง คือ (๑) ลักษณะความตายทางร่างกาย คือ ลักษณะร่างกายที่ไม่มีชีวิตอยู่อีกต่อไป เป็นความตายที่สิ้นสุดของร่างกายและจิตใจในภพชาติหนึ่งๆ เรียกว่า ชีวิตินทรีย์ หรือความขาดไปแห่งอินทรีย์^{๑๗} หากมีกิเลสอยู่ก็เป็นเชื้อแห่งปัจจัยให้เกิดความสืบเนื่องของชีวิตแห่งภพชาติอื่นต่อไป ย่อมต้องมีอาการเข้าตริทูต คือ ลักษณะบอกความตาย จะมีอาการมืดมัว มองไม่เห็นอะไรเลย หูไม่ได้ยิน หดความรู้สึกลึกซึ้งคิดต่างๆ หดลมหายใจ หัวใจหยุดเต้น วิชาการแพทยศาสตร์อธิบายว่า ความตายนั้นเกิดขึ้น เมื่อสมองไม่ทำงาน คือ สมองจะตายเป็นอันดับสุดท้าย ถ้าสมองยังไม่หยุดทำงานก็ยังมีความรู้สึจากอารมณ์ทางทวารทั้ง ๕ ก็ทำให้ผู้ตายมีความรู้สึกตัวฟื้นคืนมาได้ (๒) ลักษณะความตายทางจิต ตามสภาวะธรรม ความตาย คือ จิตจุติเคลื่อนออกจากร่างกายไปเกิดใหม่ หรือไปปฏิสนธิใหม่ ตามผลแห่งวิบากกรรม เป็นสภาพที่ต้องไปเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ

^{๑๖} กฤษณมูรติ, สนทนากับกฤษณมูรติ, แปลโดย จำรัส บำรุงรัตน์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอินทวิภคินา, ๒๕๔๓), หน้า ๕๕.

^{๑๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๕/๓๔๑.

กฤษณมูรติ ได้มองความตายในฐานะที่เป็นข้อเท็จจริงหนึ่งของชีวิต เขาไม่ได้ให้บทสรุปหรือทฤษฎีอันตายตัว ต่อความหมายของความตาย หรือชีวิตหลังความตาย กล่าวคือ “ยิ่งเข้าใจความตายด้วยบทสรุปมากเท่าไร เราก็ยิ่งห่างไกลจากความตายมากเท่านั้น”^{๘๔} ปัญหาที่ทำให้เข้าใจความหมายของความตาย เกิดความแตกแยกแตกต่าง มีสาเหตุมาจากความเชื่อ ประเพณีทัศนคติต่อชีวิตและความคิดความปรารถนา ล้วนให้ความหมายของความตายแตกต่างกัน ความตายในทัศนะกฤษณมูรติจึงเป็นภาวะที่เป็นข้อเท็จจริงที่ต้องรับรู้เอง มากกว่าการให้บทสรุปทางความเชื่อเดิมที่มนุษย์ยึดติดอยู่ เพราะความเชื่อเดิมไม่สามารถสัมผัสภาวะความตายได้อย่างแท้จริงความตายเป็นภาวะที่ไม่อาจรู้ได้โดยกรอบของความคิด อาจกล่าวได้ว่า ความตายมีสภาพเป็นสิ่งที่เหนือการบรรยาย คือ สิ่งไม่รู้

โดยข้อเท็จจริง ความตายของเราต้องขึ้นอยู่กับ การรับรู้ของเรา อันที่จริงแล้วการที่เรารับรู้ความตายของผู้อื่นเป็นเพียง ปรากฏการณ์ภายนอก ไม่ใช่ความตายของเรา แต่เรากลัวเพียงปรากฏการณ์ที่ผ่านเข้ามาในความคิดเราเท่านั้น เราไม่ได้กังวลต่อความตาย แต่เรากังวลต่อความกลัวตาย ซึ่งเป็นผลมาจากความคิด ความคิดเป็นผลผลิตมาจากเงื่อนไขของเวลาในจิตใจเราอยู่ในขอบเขตของสิ่งที่รู้แล้ว ความตายจึงสามารถรับรู้ด้วยประสบการณ์โดยตรงเท่านั้น ไม่มีการระลึกได้ หรือจำได้ เข้ามาเกี่ยวข้อง จึงไม่อาจตีความใด ๆ ดังที่เขากล่าวว่า “แม้เราจะมีทฤษฎีและการคาดคะเนมากมาย ทั้งยังมีข้อเท็จจริงที่สังเกตได้บางอย่าง ความตายก็ยังเป็นสิ่งไม่รู้ไม่ว่าเราจะรู้อะไรเกี่ยวกับความตายก็ตาม ก็ไม่อาจนำความตายมาสู่ขอบเขตของสิ่งรู้ได้”^{๘๕}

บทสรุปที่เราสร้างมาอธิบายความตายในทางศาสนา หรืออุดมคติทางแนวคิดต่างๆ จะทำให้เรารู้สึกให้มนุษย์มีความมั่นคงหลังจากตายไปแล้ว เป็นเสมือน “กันชน” แห่งเหตุผล เพื่อหาเหตุผลมาอ้างอิงปรากฏการณ์ที่เรียกว่า ความตาย โดยไม่สามารถรับรู้ถึงความ เป็นจริงของปรากฏการณ์เหล่านั้น ข้อเท็จจริงที่เป็นภาวะความตาย เป็นสิ่งที่มนุษย์ยังไม่รู้จักอย่างแท้จริง มนุษย์รู้จักเพียงภาพลักษณ์เก่า ที่สั่งสมในความคิด ความคิดที่สั่งสมมาจากประสบการณ์ ที่เคยรู้เคยเห็นเท่านั้นบทสรุปเชิงตรรกะ หรือทฤษฎีอันมากมาย ไม่สามารถหาเหตุผลมาอธิบายความตายได้อย่างแท้จริง แต่มันเพียงแต่ตอบสนองความคิดอันซับซ้อนของเราเท่านั้น ความหมายของความตายจึงเป็นข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่ที่อยู่เหนือคำอธิบาย

^{๘๔} กฤษณมูรติ, ว่าด้วยชีวิตและความตาย, หน้า ๒๐.

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

ดังนั้น ความหมายของความตายในประเด็นนี้ หมายถึง ข้อเท็จจริงที่ไม่อาจอธิบาย ซึ่งเป็นสิ่งไม่รู้ คือสิ่งไม่อาจรู้ด้วยความคิด เพราะการเห็นข้อเท็จจริงโดยไม่ให้ความหมายใดในความคิดมาอธิบายเป็นจุดเริ่มในการเรียนรู้เข้าใจความตาย เพราะความตายเป็นข้อเท็จจริงที่ดำรงอยู่อย่างถาวรเป็น

เพราะฉะนั้น ลักษณะของชีวิตและความตายของพุทธปรัชญาเถรวาทที่เหมือนกับ กฤษณมูรติ ในเรื่องของลักษณะโดยธรรมชาติของชีวิต แท้ที่จริงแล้ว สิ่งทั้งหลายมีอยู่ในรูปของกระแส ส่วนประกอบของแต่ละอย่างๆ ล้วนประกอบขึ้นจากส่วนประกอบอื่นๆ ย่อยลงไป แต่ละอย่างไม่มีตัวตนของตัวเอง เป็นอิสระ และเกิดดับต่อกันไปเสมอ ไม่เที่ยง ไม่คงที่ กระแสนี้ไหลเวียนหรือดำเนินต่อไป ก็เพราะส่วนประกอบทั้งหลายมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์อาศัยซึ่งกันและกัน เป็นเหตุปัจจัยสืบต่อแก่กัน ทั้งหมดนี้เป็นไปตามกฎธรรมชาติ พุทธปรัชญาเรียบรูปแบบของกฎธรรมชาตินี้ว่า ไตรลักษณ์ และปฏิเสธสมุปบาท ความตายคือความจริงอย่างหนึ่งในอริยสัจ ความตายที่เป็นจุดสุดท้ายของชีวิตเป็นภาวะที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ การดับลงของร่างกายเป็นสิ่งที่ต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน นี่ก็เป็นอีกข้อเท็จจริงหนึ่งทางกายภาพ ซึ่งความตายในลักษณะของกฤษณมูรติก็เป็นภาวะที่เป็นข้อเท็จจริงหนึ่งเช่นกัน ความตายในฐานะการมีชีวิตอยู่กับปัจจุบันขณะ คือ ความตายและการมีชีวิตอยู่มีความสัมพันธ์กันเหมือนว่าทั้งสองสิ่งเป็นภาพสะท้อนของกันและกัน ไม่สามารถแบ่งแยกออกจากกันได้ กฤษณมูรติ มองเห็นส่วนของการมีชีวิตอยู่และส่วนของความตาย เป็นสองสิ่งที่มีได้แยกขาดออกจากกัน ซึ่งเหมือนกับความตายที่พุทธปรัชญาเถรวาทเรียกว่าขณิกมรณะ

๔.๒.๒ ประเด็นที่แตกต่างกัน

พุทธปรัชญาเถรวาท กล่าวว่า ลักษณะของชีวิตมนุษย์ เพื่อพิจารณาตามหลักไตรลักษณ์ จะเห็นได้ว่า ไม่มีองค์ประกอบส่วนใดทั้งที่เป็นอวัยวะส่วนที่เป็นร่างกาย และจิตใจของมนุษย์ที่มีความจริงยั่งยืน เพราะทุกอย่างล้วนตกอยู่ภายใต้อำนาจของกฎไตรลักษณ์ คือมีลักษณะเป็น อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ความเป็นตัวตนหาไม่อยู่ไม่สรรพสิ่งเป็นเพียงสมมุติบัญญัติเท่านั้น ที่สมมุติกันขึ้นมาเรียกว่า คนบ้าง สัตว์บ้าง และสิ่งต่างๆ อีกมากมาย ที่ผู้คนยึดติดกัน เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นแจ้งโดยปรมัตถ์ตามความเป็นจริงแล้ว สรรพสิ่งล้วนตั้งอยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์ จะเห็นได้ว่า หลักคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทข้อนี้ มีความสำคัญที่มนุษย์ควรจะต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้อง เพราะมีเนื้อหาที่ช่วยสนับสนุนให้มนุษย์ได้รู้ลักษณะของชีวิตเป็นอย่างดี และอีกอย่างหนึ่ง ปฏิเสธสมุปบาท มีความหมายเท่ากับ

ธรรมทั้งหมดของพระพุทธองค์ดังมีพุทธทวณะรับรองเอาไว้ว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจสมุปบาท ผู้นั้นเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้น เห็นปฏิจสมุปบาท”^{๒๐} ปฏิจสมุปบาท มุ่งแสดงกระบวนการเกิดของสรรพสิ่งตามที่เป็นไปโดยสภาวะของมัน พุทธปรัชญา เรียกว่า “ธรรมนิยาม” แปลว่า กำหนดแห่งธรรมชาติ คือไม่มีอะไรจะเกิดขึ้นมาลอยๆ โดยไม่มีเหตุทำให้เกิดขึ้น ธรรมชาติและกฎธรรมชาติเป็นเพียงสองแง่ของสิ่งเดียวกันแยกจากกันมิได้ เพราะธรรมชาติจึงต้องมีกฎธรรมชาติ มีพุทธพจน์ที่แสดงถึงกฎธรรมชาติหรือกฎแห่งเหตุและผลดังนี้ “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี” “เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น” “เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี” “เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ” กฎธรรมชาติหรือกฎแห่งเหตุและผลนี้เรียกว่า ปฏิจสมุปบาท^{๒๑}

ส่วนประเด็นลักษณะความตาย พุทธปรัชญาเถรวาท มองลักษณะของความตาย หากสรุปเรื่องความตายโดยหลักใหญ่แล้วก็จะแบ่งได้เป็น ๒ อย่าง คือ (๑) ลักษณะความตายทางร่างกาย คือ ลักษณะร่างกายไม่มีชีวิตอยู่อีกต่อไป ความตายที่สิ้นสุดของร่างกายและจิตใจในภพชาติหนึ่งๆ เรียกว่า ชีวิตินทรีย์ หรือความขาดไปแห่งอินทรีย์ หากมีกิเลสอยู่ก็เป็นเชื้อแห่งปัจจัยให้เกิดความสืบเนื่องของชีวิตแห่งภพชาติอื่นต่อไป (๒) ลักษณะความตายทางจิตตามสภาวะ ธรรม ความตาย คือ จิตจุติเคลื่อนออกจากร่างกายไปเกิดใหม่ หรือไปปฏิสนธิใหม่ตามผลแห่งวิบากกรรม เป็นสภาพที่ต้องไปเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ

กฤษฎมูรติ ความตายในฐานะเป็นสิ่งใหม่ ความตายจะถูกจัดเป็นสิ่งเก่าโดยอัตวิสัย (Subjective) เมื่อเราจดจำมันได้เท่านั้นและเราก็จดจำโดยอาศัยถ้อยคำผ่านความทรงจำอันเป็นอัตลักษณ์ (Character) ที่สร้างขึ้น เช่น อัตลักษณ์ทางศาสนา อัตลักษณ์แนวคิดทางปรัชญา โดยที่จริงแล้วความตายของเราไม่ขึ้นอยู่กับความรู้ของเราเชิงอัตวิสัย แต่เป็นการรับรู้ความตายในฐานะความจริงหนึ่งด้วยตัวของมันเอง มิใช่ความจริงที่ความคิดเราสร้างขึ้น และเมื่อความตายเป็นสิ่งใหม่ จึงอยู่เกินถ้อยคำทางทฤษฎีมาอธิบาย กฤษฎมูรติมองเห็นความตายเป็นสิ่งใหม่อยู่เสมอ และไม่สามารถรับรู้ด้วยสิ่งที่เป็นผลมาจากความสืบเนื่อง โดยเขา

^{๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘.

^{๒๑} พระอานาจ สิริปญฺญ, “การศึกษาเปรียบเทียบความเป็นจริงของพุทธปรัชญาเถรวาทกับไวท์เฮด”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔.

กล่าวว่า ความตายภาวะไร้ความสืบเนื่อง ภาวะแห่งการเกิดใหม่เป็นสิ่งที่เราไม่รู้จัก ความตาย เป็นสิ่งไม่รู้ จิตใจที่เป็นผลผลิตของความสืบเนื่องไม่สามารถรู้ในสิ่งที่ไม่เป็นที่รู้จักได้^{๒๒}

ในเมื่อความตายเป็นสิ่งไม่รู้ เรากลับสิ่งใดกันแน่ ที่จริงแล้วเรากลับสิ่งรู้ หรือกลับ การสูญเสียสิ่งรู้ เมื่อความตายเป็นสิ่งไม่รู้ มันจึงอยู่นอกเหนือขอบเขตของสิ่งรู้ สิ่งรู้มีขอบเขต จำกัดจึงต้องมีการบีบรัด โดยเฉพาะการบีบรัดความรู้สึกทำให้เรากลับ ที่จริงเรากลับสิ่งรู้คือ สิ่ง ที่ปรากฏในความคิด เพราะมันคือสาเหตุของความกลัวทั้งปวง เพราะสิ่งไม่รู้ไม่สามารถอยู่ใน ขอบเขตของการวัดค่าจากความเสียใจ พอใจ สุข หรือทุกข์ และสิ่งรู้ถูกเราสร้างตัวตนขึ้นมา สร้างอัตลักษณ์ทางความคิด และโยนโยไปสู่ภาพลักษณ์ (Image) ความตาย โดยข้อเท็จจริง ความตายของเราต้องขึ้นอยู่กับรับรู้ของเรา การที่เรารับรู้ความตายของผู้อื่นเป็นเพียง ปรากฏการณ์ภายนอก ไม่ใช่ความตายของเรา แต่เราเพียงเห็นปรากฏการณ์ที่ผ่าน เข้ามาใน ความคิดเราเท่านั้น เราไม่ได้กังวลต่อความตาย แต่เรากังวลต่อความกลัวตาย ซึ่งเป็นความคิด และผลผลิตมาจากเงื่อนไขของเวลาในจิตใจความตายจะสามารถรับรู้ด้วยประสบการณ์โดยตรงเท่านั้น ไม่มีการระลึกได้หรือจำได้เข้ามาเกี่ยวข้อง จึงไม่อาจตีความใด ๆ ดังนั้นความตาย จึงเป็นสิ่งที่ใหม่เสมอต่อมนุษย์

ดังนั้น จึงเห็นความแตกต่างได้ชัดเจน เพราะพุทธปรัชญาเถรวาทอธิบายลักษณะ ชีวิตและความตายในเชิงที่มีบทสรุปที่แน่นอน โดยแสดงไตรลักษณ์ ว่า สรรพสิ่ง ย่อมมี ลักษณะเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปตามหลักแห่งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ ไม่เที่ยงเป็นทุกข์และ มิใช่ตัวตน เสมอกัน ไม่มียกเว้น และ ปฏิจจสมุปบาท หรือทฤษฎีสาเหตุสัมพันธ์ ว่า การเกิด กับดับของสิ่งต่าง ๆ เป็นไปตามหลักปัจจัยการคือเหตุปัจจัยอาศัยกันเกิดขึ้นแบบลูกโซ่ ใน ลักษณะเป็นวงจรหาเบื้องต้นและเบื้องปลายหรือที่สุดไม่พบ ผลที่เกิดจากสาเหตุอันหนึ่ง ย่อม เป็นสาเหตุให้เกิดสิ่งอื่นอีกต่อไป เรื่อยไป ไม่มีสิ้นสุด ส่วนประเด็นลักษณะความตาย พุทธ ปรัชญาเถรวาท มองลักษณะของความตาย สรุปแล้วเป็น ๒ อย่าง คือ (๑) ลักษณะความตาย ทางร่างกาย คือ ลักษณะร่างกายไม่มีชีวิตอยู่อีกต่อไป (๒) ลักษณะความตายทางจิต ตาม สภาวธรรม ความตาย คือ จิตจุติเคลื่อนออกจากร่างกายไปเกิดใหม่ หรือไปปฏิสนธิใหม่ ตาม ผลแห่งวิบากกรรม เป็นสภาพที่ต้องไปเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ ส่วนความตายใน ทัศนะกฤษฎมูรติจึงเป็นภาวะที่เป็นข้อเท็จจริงที่ต้องรับรู้เอง มากกว่าการให้บทสรุปทางความ

^{๒๒} พระอารดินทร์ เขมธมโม, “การศึกษามโนทัศน์เรื่องความตายของกฤษฎมูรติ”, วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๗๓.

เชื่อกันที่มนุษย์ยึดติดอยู่ เนื่องจากลักษณะความตายเป็นภาวะไร้ความสับสน ความหมายของความตายในประเด็นนี้ หมายถึง “สิ่งใหม่” ในแง่ของการรับรู้ด้วยประสบการณ์ตรง เป็นภาวะที่สิ้นสุดอิทธิพลกำหนดของความคิด เป็นผลมาจากการยุติความคิดที่ปรารถนาจะสืบต่อประสบการณ์ที่เป็นตัวตน

๔.๑ เป้าหมายของชีวิตและความตาย

๔.๑.๑ ประเด็นที่เหมือนกัน

พุทธปรัชญาเถรวาทและกฤษฎามุรติมีทัศนะตรงกันในเรื่องเป้าหมายชีวิตและความตาย คือ มีภาวะที่เป็นอิสระหลุดพ้นจากอิทธิพลครอบงำ ในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่า “นิพพาน” เป็นจุดมุ่งหมายของชีวิต ในสังยุตนิคาย กล่าวไว้ว่า นิพพาน คือ ความสิ้นไปแห่งราคะ โทสะ และโมหะ^{๒๓} ถ้าใช้เป็นกิริยาของไฟ หรืออาการของไฟ แปลว่า ดับไฟ ดับร้อน เย็นลง ถ้าใช้เป็นกิริยาของจิต หมายถึงความเย็นใจ ไม่มีความกระวนกระวายใจ ไร้เครื่องเสียดแทงใจ^{๒๔} ดังนั้น เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายดังกล่าวของชีวิต จะต้องปฏิบัติในประโยชน์ ๓ ประการ คือ (๑) ทิฐุธรรมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน คือ มีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ไร้โรค อายุยืน มีเงินมีงาน มีอาชีพสุจริต พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ มีสถานภาพดี เป็นที่ยอมรับนับถือในสังคม มีครอบครัวผาสุก ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าเชื่อถือ ดังกล่าวนี้น่าพึงให้เกิดมีโดยธรรมและใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่น(๒) สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์เบื้องหน้า คือ มีความอบอุ่นสบายซึ่งสุขใจ ไม่อ้าว้างเลื่อนลอย มีหลักยึดเหนี่ยวใจ ให้เข้มแข็ง ด้วยศรัทธา^{๒๕} มีความภูมิใจในชีวิตสะอาด ที่ได้ประพฤติดำรงการอันดีงาม ด้วยความสุจริต มีความอึดใจในชีวิตมีคุณค่า ที่ได้ทำประโยชน์ตลอดมา ด้วยน้ำใจเสียสละ มีความแก้แค้นใจที่ใจจะแก้ไขปัญหานำชีวิตและภารกิจไปได้ ด้วยปัญญา มีความโล่งจิตมั่นใจ มีทุนประกันภพใหม่ ด้วยได้ทำไว้แต่กรรมที่ดี และ(๓) ปรมาตถะ เป้าหมายสูงสุด หรือ ประโยชน์อย่างยิ่ง คือ ถึงถูกโลกธรรมกระทบ ถึงจะพบความผันผวนปรวนแปร ก็ไม่หวั่นไหว มีเกษมสันต์มั่นคง ไม่ถูกความยึดติดถ่วงบีบคั้นจิต ให้ผิดหวังโศกเศร้า มีจิต

^{๒๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๑๔/๓๓๕.

^{๒๔} เดือน คำดี, พุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๘๕.

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมบุญชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓.

โล่งโปร่งเบาเป็นอิสระ สดชื่น เบิกบานใจ ไม่ขุ่นมัวเศร้าหมอง ผ่องใสไร้ทุกข์ มีความสุขที่
แท้จริงเท่าทันและทำการตรงตามเหตุปัจจัย ชีวิตหมดจดสดใส เป็นอยู่ด้วยปัญญา^{๒๖}

ในทัศนะของกฤษฎมูรติ สภาพหลุดพ้นจากพันธนาการทั้งปวงที่อยู่ในขอบเขต
ของความคิด เป็นเนื้อหาทั้งหมดของจิตสำนึก จุดหมายของชีวิต เป็นชีวิตที่เข้าถึงความจริง
โดยตรงการจะเข้าใจอิสรภาพและพันธนาการ ว่าหมายความว่าอย่างไร เราอาจจะใช้วิธีการเห็น
ภาพสะท้อนของสิ่งหนึ่ง เพื่อให้เข้าใจอีกสิ่งหนึ่ง นั่นก็คือ หากเราจะเข้าใจอิสรภาพได้ดี เรา
ควรเข้าใจก่อนว่าอะไรคือพันธนาการ ตามทัศนะของกฤษฎมูรติสภาพของอิทธิพลกำหนดซึ่ง
ก่อให้เกิดความแตกแยก ขัดแย้งและสับสนขึ้นมาในจิตสำนึก ชีวิตที่ถูกร้อยรัดด้วย
พันธนาการ ก็คือชีวิตที่ถูกความคิดครอบงำอยู่ มีความแบ่งแยกมีความสับสนและขัดแย้งอยู่
ภายใน สิ่งเหล่านี้เรียกว่าพันธนาการ และการหลุดพ้นจากสิ่งเหล่านี้ได้ หมายถึง การมี
อิสรภาพ

อิสรภาพในทัศนะของกฤษฎมูรติ จึงมีนัยยะของการหลุดพ้นจากการถูกกำหนด
จากความคิดและเงื่อนไขทั้งปวง ที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้น และตราบใดที่ “ตัวฉัน” ที่เป็นจุด
ศูนย์กลางแห่งการแบ่งแยกยังครอบงำจิตใจอยู่ ชีวิตก็จะหนีไม่พ้นความขัดแย้ง ความวุ่นวาย
และความทุกข์ซึ่งภาวะเหล่านี้คือ สภาพของการไร้อิสรภาพ อิสรภาพ คือ การไม่ตกอยู่ใน
ภาวะเจตจำนง คือ การแสดงออกของจิตที่ถูกอิทธิพลกำหนด เจตจำนง ของมนุษย์เป็นผลผลิต
มาจากความรู้และประสบการณ์ของมนุษย์ และเงื่อนไขที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นภายใน
จิตสำนึก ซึ่งภาวะนี้เป็นความเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริงภายในจิตสำนึก ความแบ่งแยก
ขัดแย้งและสับสนจะยุติลงอิสรภาพจึงไม่ใช่เจตจำนงตัดสินใจเลือกที่จะเป็นอะไรด้วยความ
รับผิดชอบในแบบฉบับที่นักปรัชญาอัตถิภาวะนิยม (Existentialism)^{๒๗} ได้นิยามถึง การเลือก
หรือเจตจำนงที่จะเลือกอะไรไม่ใช่การแสดงออกว่ามนุษย์มีอิสรภาพ เพราะเจตจำนงคือการ
เลือกมีบ่อเกิดมาจากความ คิดหรือประสบการณ์ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่าง สิ่งที่เป็นอยู่
จริง (What is) กับ สิ่งที่ดีควรเป็น (What should be) เจตจำนงเป็นเพียงสิ่งที่ทำให้เงื่อนไข

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

^{๒๗} อัตถิภาวะนิยม (Existentialism) เป็นปรัชญาว่าด้วยเสรีภาพในการเลือกและรับผิดชอบ ให้
ความสำคัญแก่ปัจเจกภาพมากกว่าสากลภาพ, เสรีภาพมากกว่ากฎเกณฑ์, สร้างสรรค์มากกว่าอนุรักษและระเบียบ
แบบแผน, ความรู้เชิงอัตวิสัยมากกว่าความรู้เชิงภาวะวิสัย, อ้างใน ราชบัณฑิตยสถาน.
พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๓), หน้า ๓๕.

แข็งแรงแรงขึ้น และเงื่อนไขก็คือการแสดงของความคิดซึ่งหมายถึงการไม่รู้สิ่งที่เป็นอยู่ เจตจำนงของมนุษย์ก็คือการแสดงออกของความทะเยอทะยาน อันเป็นสิ่งเดียวกับตัวตนของ มนุษย์นั่นเอง ซึ่ง “ตัวตน” มาจากการสังสมของประสบการณ์ การเรียนรู้ วัฒนธรรม ฯลฯ ที่สังสมมานาน จึงอาจกล่าวได้ว่าเจตจำนงนี้ถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขของความรู้ที่สังสมมา และยังถูกจำกัดด้วยขอบเขตของตัวตน ซึ่งเป็นศูนย์กลางของความคิด ตราบใดที่มีศูนย์กลางของความคิด ซึ่งเป็นตัวตน มนุษย์ก็ยังมีอิสรภาพอยู่ และมีความทะเยอทะยานอยากยิ่งขึ้นไป เจตจำนงที่จะมีอิสรภาพ ก็คือความทะเยอทะยานอย่างหนึ่ง ซึ่งในข้อเท็จจริงแล้วความทะเยอทะยาน เพื่อต้องการยิ่งขึ้นก็คือการสืบทอดของประสบการณ์ สิ่งนี้คือ ศูนย์กลางของตัวตนนั่นเอง และตราบใดที่มีศูนย์กลางของตัวตน ชีวิตก็ยังดำรงอยู่ขอบเขตในความคิดอยู่ “ตราบใดที่มีศูนย์กลางก็มีขอบเขตล้อมรอบ”^{๒๘}

สรุปได้ความว่า พุทธปรัชญาเถรวาทและกฤษฎมูรติมีทัศนะเรื่องเป้าหมายชีวิต และความตายเหมือนกัน คือ ต้องการมีอิสระในชีวิตปราศจากภาวะบีบคั้นทั้งทางกายและทาง จิต ทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาทเรียกภาวะนี้ว่า นิพพาน คือ ความสิ้นราคะ สิ้นโทสะ สิ้นโมหะ ความสิ้นตัณหา จุดจบของทุกข์ ความดับแห่งภพ นิพพานเป็นความจริงอันสูงสุดจะหยั่งรู้ได้ ด้วยปัญญาจักขุ จะไม่สามารถรู้ได้ด้วยสัญญาธรรมดาหรือการอนุมานด้วยเหตุผลใดๆ จึง จำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์ตรง ส่วนกฤษฎมูรติ เรียกว่า อิสรภาพ คือ การหลุดพ้นจากการ ถูกกำหนดจากความคิดและเงื่อนไขทั้งปวง ที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้น ไม่หมกมุ่นอยู่สิ่งใด ปัญหาใด การไม่ตกอยู่ในภาวะเจตจำนง คือ การแสดงออกของจิตที่ถูกอิทธิพลกำหนด อิสรภาพจะปรากฏขึ้นเมื่อจิตว่างจากความคิดเท่านั้น จึงเป็นภาวะที่ต้องสัมผัสรู้ด้วยตัวเอง

๔.๓.๒ ประเด็นที่แตกต่างกัน

พุทธปรัชญาเถรวาทและกฤษฎมูรติ มีความแตกต่างในเรื่องวิธีดำเนินการเพื่อให้ บรรลุเป้าหมาย กล่าวคือ พุทธปรัชญาเถรวาท มีวิธีดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของชีวิต อันสูงสุด คือ การเข้าถึงพระนิพพาน อันเป็นจุดหมายปลายทางแห่งการประพาศิพรหมจรรย์ นิพพานหาพบได้ที่วิภูฏสงสาร^{๒๙} ผู้ที่จะนำตนเข้าถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดจะต้องเจริญปัญญา

^{๒๘} Krishnamurti, J., *The Awakening of Intelligence*, p. 267, อ้างใน พระอารดินทร์ เขมธมโม, “การศึกษามโนทัศน์เรื่องความตายของกฤษฎมูรติ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕). หน้า ๖๕.

^{๒๙} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), *สวรรค์ในทุกข์ิยาบถ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อริยัญญา, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๓.

ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา อันประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา^{๓๐} การดำเนินชีวิตที่ดีก็คือ การดำเนินชีวิตตามหลักการหรือแนวทางเพื่อการบรรลุเป้าหมายของชีวิตดังกล่าว และชีวิตที่ดีมีคุณค่าคือชีวิตที่เป็นอยู่และดำเนินไปใกล้ชิดต่อสภาวะอันเป็นเป้าหมายของชีวิตนั้น ชีวิตจึงจะมีคุณค่า การปฏิบัติเพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมายสูงสุดของชีวิตดังกล่าว โดยหลัก การก็คือเริ่มจากการพัฒนากาย วาจา และใจตามแนวทางอริยมรรค ที่ปรับระดับลงมาสู่หลักจริยธรรมพื้นฐาน โดยเริ่มจากศีล ๕ กุศลกรรมบถ ๑๐ และอริยมรรคมีองค์ ๘ ตามลำดับ ซึ่งพระพุทธองค์สรุปรวมเป็นหลักไตรสิกขาอันได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา^{๓๑}

เมื่อกล่าวเฉพาะฆราวาสวิสัย หลักไตรสิกขา ซึ่งเริ่มด้วยศีลไปสู่สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติของนักบวชย่อมไม่เอื้อต่อการใช้ชีวิตของผู้ที่ยังครองเรือน และยังต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด ลำพังการรักษาศีลให้ครบจะจะเป็นการยากสำหรับฆราวาสโดยทั่วไป ดังนั้น เพื่อเป็นการพัฒนาทางกายและวาจาไปพร้อมกับการฝึกฝนให้กิเลสในใจเบาบางลง พระพุทธองค์จึงปรับระดับไตรสิกขาลงมาสู่ระดับของหลักการทำดีโดยทั่วไปนั่น คือ บุญกิริยาวัตถุ คือ ทาน ศีล ภาวนา เช่น พระองค์ทรงแสดงหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ แก่พระปัญจวัคคีย์ ซึ่งเป็นอนาคาริก แต่สำหรับมารดาบิดาและภรรยาเก่าของพระยสะ ซึ่งเป็นอาคาริก พระองค์ทรงแสดงทาน ศีล สวรรค์ โทษและความเศร้าหมองของกาม และอนิสงส์ของการออกบวช ^{๓๒} นั่นคือพระองค์ทรงปรับธรรมระดับโลกุตระมาเป็นระดับโลกียะ เพื่อให้เหมาะสมกับจิตของผู้ฟัง ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า การปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายของชีวิต แม้จะมีการแยกย่อยออกไป แต่ในที่สุดแล้ว หลักศีลธรรมเหล่านั้นไม่ว่าจะเป็นไตรสิกขาหรือบุญกิริยาวัตถุ ๓ ก็เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นเพื่อการพัฒนาจิตไปสู่ระดับปัญญา ที่พระองค์ทรงวางไว้เพื่อให้ผู้คนสามารถนำมาปฏิบัติและเห็นผลได้ในระดับต่าง ๆ กัน และหลักศีลธรรมเหล่านี้ก็เป็นที่รวม และแยกสายโดยปรับระดับลงมาจากอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเดียวกันหมดทั้งสิ้น^{๓๓}

^{๓๐} พระมหาวิวัฒน์ อภิธมฺโม, “การศึกษาวิเคราะห์พรมแดนความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทและเดวิด ฮิวม์” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓๗.

^{๓๑} บุญมี แท่นแก้ว, พุทธปรัชญาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕.), หน้า ๖๓.

^{๓๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๐/๓๘.

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๕๙๖-๕๙๗.

ระบบพุทธปรัชญาเถรวาท จึงประกอบด้วยหลักสัจธรรม และหลักศีลธรรมที่วางอยู่บนพื้นฐานแห่งสัจธรรมในหลายระดับ ตั้งแต่ระดับโลกียะอันเป็นเรื่องของโลกธรรม เป็นสมมติสัจจะ และโลกุตตรธรรมซึ่งเหนือจากระดับโลกียวิสัย เป็นปรมาตตสัจจะ และเป็นอันติมสัจจะ หลักศีลธรรมดังกล่าว มีทั้งภาคทฤษฎี (หลักการ) และภาคปฏิบัติ (วิธีการ) เพื่อดำเนินชีวิตที่ทุกคนสามารถนำไปเป็นหลักในการดำรงชีวิตของตนได้อย่างเหมาะสม มีคุณค่า และเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกและความสุขในทิฏฐธรรมิก (ปัจจุบัน) สัมปรายิกะ (ภายนอก) และปรมาตตะ (พระนิพพาน) จากที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น เป็นการกล่าวถึงหลักในการดำเนินชีวิตที่ดีตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ๓ ระดับ ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างแนวทางปฏิบัติกับเป้าหมายสูงสุดของชีวิตนั้น

กฤษณมูรติการหลุดพ้นจากพันธนาการ ตามทัศนะเขาเห็นว่า มนุษย์จะเป็นอิสระจากสภาพอิทธิพลกำหนดโดยความคิด ได้อย่างไร ? ปัญหาทั้งหมดนี้ มีศูนย์กลางอยู่ที่อัตตา ที่สร้างกระบวนการความคิดเช่นนี้ขึ้นมา และสิ่งที่จะทำให้ปัญหาลี้กลายก็คือ การทำความเข้าใจ ว่าความคิดคืออะไร? ประกอบไปด้วยสิ่งใดบ้าง กระบวนการทำงานตามธรรมชาติของความคิดมีลักษณะเป็นเช่นไร เพราะเหตุใด การไม่รู้เท่าทันต่อสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ในขณะที่ความคิดก่อตัวอยู่ขึ้นนั้น จึงก่อให้เกิดพันธนาการซึ่งเป็นปัญหาชีวิต

กฤษณมูรติได้เสนอ สมาธิ ในการเข้าใจโครงสร้างของความคิด สมาธิจะนำมาซึ่งการยุติความสับสนวุ่นวาย ชัดแย้งภายใน อันความคิดได้ก่อให้เกิดขึ้น และนี่คือเหตุปัจจัยสำคัญที่ทำให้ปัญหาในชีวิตของความเป็นอยู่ของมนุษย์ได้ยุติลง สิ่งที่เขาเสนอเกี่ยวกับสมาธิ ซึ่งเป็นสาระสำคัญแรก คือ เราควรจะต้องรู้ว่าสมาธิคืออะไร ดังที่เขากล่าวว่า “สาระสำคัญแรกไม่ใช่สมาธิทำอย่างไร แต่อยู่ที่การค้นหว่าสมาธิคืออะไร ด้วยเหตุนี้จิตต้องเข้าสู่เรื่องนี้โดยไม่รู้”^{๓๔} ในทัศนะของกฤษณมูรติ สมาธิ ไม่ใช่การเพ่ง (concentration) ซึ่งเป็นการควบคุมความคิดให้จดจ่ออยู่กับที่ เช่น จดจ่ออยู่กับคำพูด หรือรูปนิมิต หรือองค์วัตถุต่าง ๆ การมีรูปแบบที่ตายตัวของสมาธิ ได้สร้างขอบเขตให้กับการเรียนรู้ต่อชีวิต ซึ่งสิ่งเหล่านี้คือรูปแบบของสิ่งที่จิตรู้ และพยายามจะรู้ด้วยแรงปรารถนา เพราะจิตที่ตระหนักรู้ในการเรียนรู้ให้เห็นความจริงชีวิตนั้น แท้จริงแล้ว ต้องละขอบเขตรูปแบบของแบบปฏิบัติที่รู้มาแล้วสมาธิจึงไม่มีแบบแผนปฏิบัติที่ตายตัว หรือเกิดจากข้อสรุปที่ตายตัว และนี่เป็นสิ่งสำคัญในการจะ

^{๓๔} กฤษณมูรติ, ที่สุดแห่งการแสวงหา, แปลโดย ทีมงานมูลนิธิอันวิภยณา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอันวิภยณา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๖.

เข้าใจและเข้าถึงสมาธิในทัศนะของเขา ดังที่เขากล่าวว่า “จิตที่ไม่รู้ ต้องปฏิเสธทุกสิ่งทุกอย่างที่มันรู้ หมายถึงต้องละความปรารถนาที่จะบรรลุถึง”^{๓๕} ภุณณมูรติให้ความหมาย “สมาธิ” คือ ความใส่ใจ อย่างสมบูรณ์ในการเฝ้าสังเกตกับทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นจริงในกระบวนการทำงานของความคิด แม้ความไม่ใส่ใจจะเกิดขึ้นก็รู้ตัวถึงความเคลื่อนไหวนั้น เป็นความรู้ตัวทั่ว โดยไม่มีการเลือก ไม่มีการแบ่งแยก ไม่วิพากษ์วิจารณ์ ไม่ปฏิเสธหรือยอมรับใด หรือ เจตจำนงที่จะบรรลุถึงสภาวะใดๆ เป็นการเฝ้าสังเกต (observation) ความเป็นไปของความคิด ที่ทำงานอยู่เท่านั้น โดยไม่ใช้ความพยายามที่จะไปหยุดความคิดและการเฝ้าดูอย่างไม่ละเลิก ใ้ใจที่จะรู้ตัวว่าความรู้สึกนี้เกิดขึ้น เป็นการเห็นปฏิกริยาของความรู้สึก ความคิดทั้งหมด หรือเรียนรู้ติดตามอยู่ตลอดเวลาเช่นนี้ ก่อให้เกิดเห็นความจริงในธรรมชาติ การทำงานของ ความคิดอย่างถ่องแท้จิตใจจะเงียบสงบ เป็นอิสระจากความขัดแย้งที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้น ความเงียบสงบนี้ไม่ใช่ความนิ่งแบบถูกสะกดไว้ ภุณณมูรติกล่าวว่า สมาธิเป็นการรู้เท่าทัน ต่อทุกๆ ความคิด ทุกๆ ความรู้สึกที่เกิดขึ้น เพียงแต่เฝ้าดูมันและเคลื่อนไหวไปกับมันเท่านั้น ในการเฝ้าดูคุณจะเริ่มเข้าใจการเคลื่อนไหวทั้งหมดของความคิดและความรู้สึก และการเรียนรู้ เช่นนี้เอง ความเงียบจะเกิดได้อย่างแท้จริง สมาธิต้องการจิตที่ว่องไวอย่างน่าอัศจรรย์ สมาธิ เป็นการเข้าใจชีวิตอย่างครบถ้วน^{๓๖} สมาธิเปรียบเสมือนแสงสว่างนำทางของชีวิต^{๓๗}

ดังนั้นสรุปได้ว่า พุทธปรัชญาเถรวาทและภุณณมูรติมีทัศนะแตกต่างกัน คือ วิธี ดำเนินการเพื่อบรรลุเป้าหมายในชีวิต พุทธปรัชญามีวิธีการในการปฏิบัติเพื่อการเข้าถึง เป้าหมายของชีวิต คือการปฏิบัติตามหัวใจสำคัญของพุทธปรัชญา คือ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำความดีให้ถึงพร้อม และการอบรมจิตให้สะอาดบริสุทธิ์ ปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย หลักความประพฤติทั้ง ๓ ประการ ที่อ้างถึงนี้ เป็นวิธีการดำเนินชีวิตที่ดีเพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ ด้วยดำเนินตามวิถีอริยมรรค ส่วนภุณณมูรติ วิถีทางสู่การหลุดพ้นจากปัญหา ก็คือ วิธีแห่งสมาธิ มนุษย์ยังมีศักยภาพที่จะมีอิสรภาพ ซึ่งก็คือการหลุดพ้นจาก

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

^{๓๖} ภุณณมูรติ, *อิสรภาพเกิดขึ้นเมื่อคุณไม่รู้*, แปลโดย สุวรรณ หลั่งน้ำสังข์, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอันวิภยนา, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๐.

^{๓๗} ภุณณมูรติ, *ปัจเจกชนและสังคม*, เล่ม ๒, แปลโดย จำรัส บำรุงรัตน์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอันวิภยนา, ๒๕๔๗), หน้า ๗๑.

พันธุการสภาพอิทธิพลกำหนดโดยความคิด การเฝ้าดูและเรียนรู้ความเคลื่อนไหวของความคิดอยู่เสมอ ก่อให้เกิดความเห็นแจ้งในการทำงานของความคิดเป็นการตระหนักรู้โดยถ่องแท้ ความขัดแย้งที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นภายในจิตใจก็จะยุติลง เป็นการเปลี่ยนสู่สภาวะใหม่ เป็นภาวะของจิตใจที่สงบ มีการตื่นตัวอย่างเต็มเปี่ยม เป็นพลังเคลื่อนไหวที่มีความนิ่งในตัวเอง เป็นการรู้เท่าทันต่อข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในกระบวนการทำงานตามธรรมชาติของความคิด การรู้เท่าทันต่อความคิดนี้จะส่งผลต่อจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก เกิดการตื่นรู้เสมอ ภาวะเช่นนี้เป็นภาวะที่จิตใจเป็นอิสระ

๔.๔ ขบวนการเข้าสู่การเข้าใจชีวิตและความตาย

๔.๔.๑ ประเด็นที่เหมือนกัน

พุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้เข้าใจ เรื่องชีวิตและความตายกับปัจจุสมุปบาท และสังสารวัฏ คำสอนที่สำคัญที่สุดคือ ความไม่ประมาทตลอดเวลาที่ใช้ชีวิต โดยการเจริญมรณสติ พิจารณาความตาย อย่างรู้เท่าทันความจริงของชีวิต และประพฤติปฏิบัติชอบตามอริยมรรคตั้งแต่ก่อนตาย เพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริงตามธรรมชาติ ขบวนการเข้าสู่การเข้าใจความตายของพุทธปรัชญาเถรวาทมีวิธีการแสวงหาความจริง^{๓๘} ที่สอดคล้องกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific method) ดังที่นักปรัชญาผู้ได้รับรางวัลโนเบล เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ (Bertrand russell) กล่าวไว้ว่า “พุทธปรัชญาเถรวาทเป็นที่รวมของปรัชญาแบบถึงความจริง และปรัชญาวิทยาศาสตร์ พุทธปรัชญาเถรวาทนำเสนอวิธีการทางวิทยาศาสตร์และใช้วิธีการนั้นแสวงหาความจริงจนถึงที่สุด” ขบวนการแสวงหาความจริงในพุทธปรัชญา เรียกว่า อริยสัจ ๔ ประกอบด้วยกิจหรือขั้นตอนในการดำเนินการ ๔ ประการ คือ (๑) การกำหนดรู้ทุกข์ (ปริญญญา) คือ การเข้าใจภาพและขอบเขตของปัญหา เช่น เมื่อเป็นโรคก็ต้องรู้ว่าเป็นโรคอะไร ร้ายแรงแค่ไหน (๒) การค้นหาสมุทัย (ปหานะ) คือ การสืบสวนหาต้นตอของปัญหาเพื่อจะได้แก้ปัญหามาได้ตรงจุด เช่นเดียวกับการค้นหาสมุฏฐานของโรค (๓) การแก่งิโรธ (สัจฉิกิริยา) คือ การคาดคะเนถึงสภาวะที่แก้ ปัญหาได้ ซึ่งเป็นเป้าหมายที่ต้องบรรลุ เช่นเดียวกับการคาดหวังว่าโรคนั้นรักษาได้หายขาดหรือเพียงทุเลาเบาบาง และ (๔) การดำเนินตามมรรค

^{๓๘} พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๓,

(กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๒-๒๔.

(ภาวนา) คือ การฝึกฝนปฏิบัติตามมรรควิธีเพื่อให้บรรลุถึงสภาวะไร้ปัญหา เหมือนวิธีการรักษาโรค

กฤษฎมูรติ ทศนะของเราไม่สามารถที่จะยืนยันได้ว่า กฤษฎมูรติมีวิธีหรือหนทางปฏิบัติที่เป็นสูตรสำเร็จในการเข้าใจความตาย เนื่องจากเขาปฏิเสธบทสรุปและวิถีปฏิบัติในรูปแบบเป็นทุนเดิม จึงไม่แปลกอันใด ที่กฤษฎมูรติจะให้ความหมายของความตายว่าคือสิ่งไม่รู้ และเป็นสิ่งใหม่ต่อการรับรู้เนื่องความตายที่เป็นสัจภาวะสามารถรับรู้ได้โดยตรง ณ ขณะนั้นเท่านั้น ทันทีทันใด ไม่มีการระลึกได้หรือจำได้ เพราะเป็นภาวะที่เคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่ง และเปลี่ยนแปลงเสมอ มนุษย์ต้องเข้าใจชีวิตตัวเองก่อน เพราะความหมายของความตายอาจประจักษ์ได้เมื่อมีชีวิตอย่างเต็มเปี่ยม ความตายไม่ใช่สิ่งที่อยู่ปลายทาง แต่เป็นสิ่งที่มืออยู่แล้วในทุกขณะของชีวิต ความตายไม่ได้แยกส่วนกับการดำรงชีวิต เพราะทั้งสองสิ่งอาจจะเหมือนภูเขาลูกเดียวกัน แต่เรากลับมองเห็นคนละด้าน ฉะนั้นความเข้าใจและสังเกตกระบวนการของชีวิตในแต่ละวันแห่งการดำรงอยู่ คือ การสะท้อนของการเข้าสู่การตาย ณ ปัจจุบันชีวิต ด้วยการเฝ้าดูความเคลื่อนไหวของชีวิตตามธรรมชาติที่มันเป็นอยู่อย่างตั้งใจ^{๓๕} จะเห็นได้ว่า กฤษฎมูรติได้นำ ญาณวิทยา คือการรับรู้ด้วยประสบการณ์ เป็นการหยั่งเห็นถึงขอบเขตจำกัดและเงื่อนไขของความคิด และเข้าถึงว่า ความคิดไม่สามารถเป็นสื่อกลางในการรับรู้ความจริงได้ การหยั่งเห็นเช่นนี้ทำให้จิตใจปลดปล่อยเนื้อหาภายในความคิด เมื่อความคิดยุติ การรับรู้ความจริงโดยตรงอาจเกิดขึ้นได้และสัมพันธ์กับวิถีสู่การเข้าใจความตาย การรับรู้เป็นการแสดงถึงลักษณะความจริง ดังนี้ คือ (๑) การรับรู้ต่อสิ่งในฐานะข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่ซึ่งไม่อาจยืนยันหรือปฏิเสธหรือพิสูจน์ใดๆ ได้แสดงถึงทัศนะความจริงที่สัมพันธ์กับความตาย ในฐานะที่ความตายเป็นข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่ (๒) การรับรู้ทั้งหมดอย่างเป็นเอกภาพ โดยมีสัมพันธ์ภาพอย่างเป็นหนึ่งเดียวกันไม่มีการแบ่งแยก และไม่มีการเลือกใด ๆ ซึ่งก็คือ ไม่มีการแบ่งแยกโดยความคิดเกี่ยวกับตัวตนเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย แสดงถึงทัศนะความจริงที่สัมพันธ์กับความตาย และ (๓) การรับรู้อย่างทันทีทันใด ไม่มีกาลเวลาเข้ามาเกี่ยวข้อง และเคลื่อนไหวไม่มีหยุดแสดงถึงทัศนะความจริงที่สัมพันธ์กับความตายในฐานะที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงใหม่

^{๓๕} กฤษฎมูรติ, ขอบข่ายของความคิด, แปลโดย พยับแดด, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕.

อยู่เสมอ มีแต่การรับรู้โดยทันทีทันใดเท่านั้น ที่จะสามารถรับรู้สิ่งที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงนี้ได้ มีแต่ปัญญาอันเป็นสมาธิเท่านั้นจะสามารถยุติความขัดแย้งในชีวิตได้^{๔๐}

สรุปว่าพุทธปรัชญาเถรวาทและกฤษฎมูรติมีความเห็นเหมือนกัน คือ พิจารณาความตายอย่างรู้เท่าทันความจริง พุทธปรัชญาเถรวาท กล่าวว่าไม่ประมาณตลอดเวลาที่ใช้ชีวิต โดยการเจริญมรณสติ พิจารณาความตาย อย่างรู้เท่าทันความจริงของชีวิต และประพฤติปฏิบัติชอบตามอริยมรรค เจริญวิปัสสนาเพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริงตามธรรมชาติ การกำหนดรู้ทุกข์ สืบสวนหาต้นตอของปัญหา คาดคะเนถึงสถานะที่แก้ปัญห และดำเนินตามมรรค สอดคล้องกับกฤษฎมูรติ คือ การสังเกตกระบวนการของชีวิตในแต่ละวันแห่งการดำรงอยู่ คือ การสะท้อนของการเข้าสู่การเข้าใจความตายในปัจจุบันชีวิต และก่อนอื่นคุณจะต้องเป็นอิสระ และอิสรภาพนี้ไม่อาจบรรลุได้โดยความคิดหากบรรลุได้ โดยการทำภาวนาซึ่งเป็นการเข้าใจต่อทั้งหมดของชีวิตและการแบ่งแยกเป็นส่วนๆ ในทุกรูปแบบจะสิ้นสุดลง

๔.๔.๒ ประเด็นที่แตกต่างกัน

พุทธปรัชญาเถรวาท มีขบวนการเข้าสู่การเข้าใจชีวิตและความตายที่เป็นหลักคำสอนอันสามารถพิสูจน์ได้ อธิบายเหมือนวิทยาศาสตร์ ทรงสอนหลักอนัตตว่าไม่มีตัวตนใดเป็นเอกโคตติยาลำพังโดยตัวเอง และจะเปลี่ยนแปลงไปโดยผ่านการเกิด-เจริญ-เสื่อม ด้วยบุญเป็นวงเวียนสังสารวัฏฏ์ หลักเบญจขันธ์ของพุทธปรัชญาได้ให้ความสว่างในเรื่องความคิดของมนุษย์^{๔๑} แนวโน้มที่เป็นไปได้ของมนุษย์เกิดโคจรมาคิดคล้ายกันว่า คำตอบของชีวิตหลังความตายน่าจะอยู่ที่ฝั่งตะวันออก อยู่ที่บ้านที่กทางศาสนาโดยเฉพาะ “พระไตรปิฎก” ของพระพุทธศาสนา แม้แต่นักวิทยาศาสตร์เอกของโลกอย่าง อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ ยังกล่าวยอมรับว่า “ศาสนาที่น่าเชื่อถือและมีความเป็นวิทยาศาสตร์ที่สุดคือศาสนาพุทธ”^{๔๒} และ ขบวนการแสวงหาความจริงในพุทธปรัชญา เรียกว่า อริยสัจ ๔ ประกอบด้วยขั้นตอนในการดำเนินการ คือ (๑) การกำหนดรู้ทุกข์ คือ การเข้าใจภาพและขอบเขตของปัญหา เช่น เมื่อเป็นโรคก็ต้องรู้ว่า เป็นโรคอะไร ร้ายแรงแค่ไหน (๒) การค้นหาสมุทัย คือ การสืบสวนหาต้นตอของปัญหา

^{๔๐} กฤษฎมูรติ, ปีกแห่งอิสรภาพ, แปลโดย พยับแดด, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสารจำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๘๖.

^{๔๑} สมักร บุรวาส, ปัญญา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๗), หน้า ๒๘.

^{๔๒} ปนาพันธ์ นุตร์อำพันธ์, ภพภูมิ ภาวะหลังความตาย และกายละเอียด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕.

เพื่อจะได้แก้ปัญหาคำตรงจุด เช่นเดียวกับการค้นหาสมุฏฐานของโรค (๓) การแก่งนิโรค คือ การคาดคะเนถึงสถานะที่แก้ปัญหาคำได้ ซึ่งเป็นเป้าหมายที่ต้องบรรลุ เช่นเดียวกับการคาดหวังว่าโรคนั้นรักษาได้หายขาดหรือเพียงทุเลาเบาบาง และ (๔) การดำเนินตามมรรค คือ การฝึกฝนปฏิบัติตามมรรควิธี เพื่อให้บรรลุถึงสถานะไร้ปัญหา เหมือนวิธีการรักษาโรค

กฤษฎมูรติ เราไม่สามารถที่จะยืนยันได้ว่า กฤษฎมูรติมีวิถีหรือหนทางปฏิบัติที่เป็นสูตรสำเร็จในการเข้าใจความตาย เนื่องจากเขาปฏิเสธบทสรุปและวิถีปฏิบัติในรูปแบบเป็นทุนเดิม การสืบค้นเข้าสู่ปัญหาทั้งหมดของชีวิตต้องมีอิสรภาพ^{๓๓} กฤษฎมูรติให้ความหมายของความตายว่าคือ สิ่งไม่รู้ และเป็นสิ่งใหม่ต่อการรับรู้เนื่องความตายที่เป็นสัจภาวะสามารถรับรู้ได้โดยตรง ณ ขณะนั้นเท่านั้น ทันทีทันใด ไม่มีการระลึกได้ จำได้ เพราะเป็นภาวะที่เคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่งและเปลี่ยนแปลงเสมอ มนุษย์ต้องเข้าใจชีวิตตัวเองก่อน เพราะความหมายของความตายอาจประจักษ์ได้เมื่อมีชีวิตอย่างเต็มเปี่ยม ความตายไม่ใช่สิ่งที่อยู่ปลายทาง แต่เป็นสิ่งที่มียู่แล้วในทุกขณะของชีวิต กฤษฎมูรติพูดถึงการใช้ชีวิตและความตายในอีกรูปแบบหนึ่งในมุมมองของปรัชญา เป็นความหมายของการตายในขณะที่มีชีวิต ความตายที่เกิดจากการสิ้นสุดของเวลา หรือการตายไปจากสิ่งไม่รู้และความสืบเนื่อง ความตายนั้นเกี่ยวพันกับเวลา ความเศร้าโศก และความรัก ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงขณะของชีวิต และท้ายที่สุดความตายกับชีวิตนั้นเป็นสิ่งเดียวกัน^{๓๔}

ดังนั้น สรุปความได้ว่า พุทธปรัชญาเถรวาท มีขบวนการเข้าสู่การเข้าใจชีวิตและความตายที่เป็นหลักคำสอนอันสามารถพิสูจน์ได้ เหมือนกันกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เป็นที่รวมของปรัชญาแบบเชิงความจริงและปรัชญาวิทยาศาสตร์ พุทธปรัชญานำเสนอวิธีการทางวิทยาศาสตร์และใช้วิธีการนั้นแสวงหาความจริงจนถึงที่สุด ส่วนกฤษฎมูรติเขาปฏิเสธบทสรุปและวิถีปฏิบัติในรูปแบบ เพราะความตายเป็นสิ่งไม่รู้ เป็นสิ่งใหม่ ส่วนรูปแบบเป็นสิ่งที่เก่า สิ่งเก่าจึงไม่สามารถรับรู้สิ่งใหม่ได้ และการเข้าใจชีวิตก็คือการเข้าใจความตาย การจะเข้าใจชีวิตได้ต้องละทิ้งรูปแบบทั้งหมดแล้วเฝ้าสังเกต ความเข้าใจชีวิตและความตายจะเกิดขึ้น

^{๓๓} กฤษฎมูรติ, บัจเจกชนและสังคัม, เล่ม ๑, แปลโดย จำรัส บำรุงรัตน์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอินทวิภิกษุณา, ๒๕๔๙), หน้า ๗.

^{๓๔} กฤษฎมูรติ, ว่าด้วยชีวิตและความตาย, หน้า (คำนำ).

ได้ต่อเมื่อจิตใจยังรู้ในสิ่งที่เป็นอย่างฉับพลันทันทีเท่านั้น เป็นภาวะแห่งการมีสติอย่างสมบูรณ์ในทุกสิ่งและประจักษ์ความจริงของความตายโดยไม่ต้องอาศัยบทสรุปใดในความคิดเลย

๔.๕ คุณค่าของชีวิตและความตาย

๔.๕.๑ ประเด็นที่เหมือนกัน

พุทธปรัชญาเถรวาทกับกฤษฎามูรติทัศนะตรงกัน คือ คุณค่าของความตายสะท้อนให้เห็นถึงสัจจะหรือความจริง พุทธปรัชญาเถรวาท เห็นว่า ชีวิตกับความตายหาได้อยู่ตรงข้ามกันอย่างที่คนทั่วไปเข้าใจไม่ หากเป็นเรื่องเดียวกัน เรามีชีวิตอย่างไร ก็ตายอย่างนั้น ถ้าอยู่ด้วยความหลงก็ต้อง “หลงตาย” อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ คือ ตายอย่างทุรนทุราย ไร้สติ แต่ถ้ามีชีวิตด้วยความตื่นรู้ อยู่อย่างไม่ประมาท หมั่นสร้างคุณงามความดีอยู่เสมอ เมื่อถึงเวลาก็สามารถจากโลกนี้ไปด้วยใจสงบ โดยมีสติจบจนวาระสุดท้าย^{๔๕} เรียกได้ว่า ตายอย่างมีคุณค่า คำสอนในทางพุทธปรัชญาเถรวาทก็ใช้เหตุการณ์ที่โสภะสร้าเหล่านี้ทำสิ่งที่เป็ณกุศล ทำคุณธรรมให้บังเกิดมีขึ้นในจิตใจ เป็ณคุณค่าเป็นประโยชน์ต่อตนเองหรือผู้ปฏิบัติได้ โดยสรุปแบ่งคุณค่าเป็น ๒ ประการคือ

(๑) **คุณค่าทางนามธรรม** มนุษย์ต้องเผชิญภัยที่มีความน่ากลัวและทำให้เกิดความสะอื้นหวั่นไหว^{๔๖} ๔ อย่าง คือ (๑) ชาติภัย (๒) ชราภัย (๓) พยาธิภัย และ(๔) มรณภัย^{๔๗} มรณภัยนี้มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายต่างหวาดกลัวที่สุด^{๔๘} แต่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายมีอาจหลีกเลี่ยงความตายได้ ดังนั้นคุณค่าของความตายจึงสะท้อนให้เห็นสัจจะธรรม คือ ความจริง เจิงนามธรรมว่าความตายเป็นภัยอันใหญ่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นของแน่นอน ความตายไม่ใช่เป็นแค่วิกฤตของชีวิตเท่านั้น หากยังเป็นโอกาสในทางจิตวิญญาณ ในทางพุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่าจิตที่สงบเป็นกุศล ไม่เพียงช่วยให้ตายอย่างไม่ทุกข์ทรมานแล้ว ยังสามารถนำพาผู้ตายไปสู่สุคติ เป็นการยกระดับจิตใจให้เข้าสู่ภพภูมิที่ดีกว่าเดิม ยิ่งผู้ใกล้ตายนั้นมีสติเต็มที่เห็นโทษของความติดยึดในสังขารหรือความสำคัญมั่นหมายในตัวตนจนสามารถละวางได้

^{๔๕} พระไพศาล วิสาโล, *ระลึกถึงความตายสบายนัก*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ชมรมกัลยาณธรรม, ๒๕๕๒), หน้า (คำนำ).

^{๔๖} อกุ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๓/๒๔๔-๒๔๕.

^{๔๗} อกุ.จตุกก. (ไทย) ๒/๕/๘.

^{๔๘} อกิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๒/๕๖๖, มรณภัย คือ ความกลัว ความขยาด ความหวาดเสียว ความขนพองสยองเกล้า ความสะอื้นแห่งจิต เพราะอาศัยความตาย นี้เรียกว่า มรณภัย.

อย่างสิ้นเชิง ก็จะเข้าถึงความวิมุติหลุดพ้นคือนิพพานได้ทันที ดังพระสาวกหลายท่านได้กระทำไว้เป็นแบบอย่างนับ เป็นตัวอย่างที่ชี้ว่า ความตายสามารถเป็นปัจจัยให้เกิดพัฒนาการทางจิตวิญญาณอย่างถึงที่สุดได้^{๔๘} ชีวิตเมื่อใกล้ตายนั้นสำคัญมาก เพราะการเสerahmongหรือปล่อยตัวของจิตจะเป็นการตัดสินใจที่แน่นอนว่าคนๆ นั้นจะไปสู่ภพหรือภูมิใดดังพุทธพจน์ตรัสว่า “เมื่อจิตเสerahmongแล้ว ย่อมไปทุกคติ เมื่อจิตปล่อยใสแล้ว ย่อมไปสู่สุคติ”^{๔๙} สะท้อนให้เห็นภาวะที่แท้ของธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยงแท้แน่นอน ตกอยู่ภายใต้ไตรลักษณ์ เป็นไปตามกฎธรรมชาติ คุณค่าความตายสะท้อนจินตนาการวิถีวัฒนธรรม ความเป็นไปของชุมชนและของโลก ตลอดจนสัมพันธ์ภาพระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และเกิดความพยายามที่จะยกระดับวิถีเหล่านั้นให้เป็นประโยชน์มากขึ้น

(๒) คุณค่าทางจริยธรรม

พระพุทธเจ้าตรัสสอนชาวเมืองอาฬวีให้ระลึกถึงความตาย เพื่อว่าจะได้ไม่ต้องกลัวความตายที่จะมีในภายภาคหน้า โดยตรัสว่าผู้ที่ไม่เจริญมรณสติจะกลัวความตายที่จะมาถึงตน แต่สำหรับผู้เจริญมรณสตินั้นจะไม่สะดุ้งกลัวความตายเลย ท่านทั้งหลายจงเจริญมรณสติอย่างนี้ว่า ชีวิตของเราไม่ยั่งยืน ความตายเป็นของยั่งยืน เราพึงตายแน่แท้ ชีวิตของเราที่มีความตายเป็นที่สุด ชีวิตของเราไม่เที่ยง ความตายเป็นของเที่ยง คนที่ไม่เจริญมรณสติในภายภาคหน้า จะมีความสะดุ้งกลัวต่อความตาย จะร้องด้วยความกลัว เห็นความตายเหมือนเห็นงูพิษ ส่วนบุคคลใดเจริญมรณสติ ต่อไปในภายหน้า บุคคลนั้นจะไม่สะดุ้งกลัวความตาย เหมือนกับบุคคลที่เห็นงูพิษแต่ไกลจับท่อนไม้คอยระวังอยู่ด้วยอุบายนั้น เพราะเหตุนี้ท่านทั้งหลายพึงเจริญมรณสติเถิด เมื่อพิจารณาความตายนี้อยู่เนื่อง ๆ ย่อมละความมัวเมาในชีวิตได้ หรือทำให้เบาบางลง^{๕๐}

พระพุทธเจ้าตรัสรับรองถึงการนึกถึงความตายทุก ๆ วันว่า จะทำให้เป็นคนไม่มัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว หรือไม่มัวเมาในชีวิต ทำให้เร่งขวนขวายทำความดีต่าง ๆ ทำให้

^{๔๘} พระไพศาล วิสาโล, *เผชิญเผชิญความตายอย่างสงบ เล่ม ๒ : ข้อคิดจากประสบการณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายพุทธิกา, ๒๕๕๒), หน้า ๕.*

^{๔๙} ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์ วิธาน สุชีวกุปต์, *หลักการดำรงชีวิตในสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาชัยรามคำแหง, ๒๕๓๖), หน้า ๓๓๐.*

^{๕๐} อนุปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๑๐๐.

ไม่ทำความชั่วทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ เมื่อบำเพ็ญมรณสติมาก ๆ เข้ามรรคก็จะเกิดขึ้น เมื่อเจริญมรณมาก ๆ เข้าก็สามารถละสังโยชน์ได้ และอนุสัยย่อมสิ้นไป^{๕๒}

ส่วนในหนังสือวิสุทธิมรรคได้แสดงผลของการปฏิบัติไว้ว่า^{๕๓} ผู้เจริญมรณสตินี้ อยู่เป็นประจำจะเป็นผู้ไม่ประมาทได้ความไม่ยินดีในภพทั้งปวง เป็นคนไม่กลัวความตาย เป็นผู้เตือนการทำความไม่มากไปด้วยการสะสม ปราศจากความตระหนี่ เป็นผู้ไม่สะดุ้ง ไม่กลัวตาย ไม่หลงตาย ถ้ายังไม่ได้บรรลุมรรคในชาติปัจจุบันก็เป็นผู้มีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ผู้เจริญมรณสติจะมีสติที่ประกอบไปด้วยความตายเป็นอารมณ์ จับเสียได้ซึ่งนิรณันท์ทั้งหลาย

การระลึกถึงความตายที่ท่าน เรียกว่า มรณสติ มาเป็นเครื่องกระตุ้นเร่งเร้าใจให้ ขวนขวายกระทำการต่าง ๆ มิใช่กระทำด้วย โลภะ โทสะ โมหะ และแม้ไม่มีความทุกข์ ไม่มีกิเลสเข้ามาบีบคั้น ก็ให้สามารถขวนขวายกระทำสิ่งที่ดีงามอันเป็นการกระทำได้ด้วยคุณธรรมของตนเอง คือมีความไม่ประมาทได้เสมอ^{๕๔} ความตายเป็นสิ่งที่มีความหมายต่อชีวิตไม่เฉพาะแต่ภายหลังเมื่อระบบชีวิตในร่าง กายหยุดการทำงานหรือเมื่อชีวิตสิ้นสุดลงเท่านั้น แต่ในฐานะที่มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีความสำคัญในการดำรงอยู่ และสามารถอนุมานถึงความสิ้นสุดการดำรงอยู่ของตนเองที่ต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน เหมือนกันกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ทั้งหลาย ดังนั้นการเข้าใจความตายย่อมมีผลกระทบต่อชีวิตตลอดการดำรงอยู่ทีเดียว เพราะการระลึกถึงความตายทำให้ปล่อยวางสิ่งต่างๆ ลงได้ ทำให้เราไม่มีภาระในจิตใจอีกทั้งยังเร่งให้เราทำความเพียรเพื่อบรรลุมรรค จนพ้นจากวัฏสงสารในที่สุด^{๕๕} เหตุนี้การศึกษาเพื่อให้เข้าใจความหมายที่แท้จริงของความตายจึงมีความสำคัญต่อมนุษย์อย่างยิ่ง เพราะนอกจากความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องความตายจะเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ในขณะนาที่แห่งการเผชิญกับความตายแล้วยังเป็นประโยชน์ต่อทุกขณะของการดำรงอยู่อีกด้วย

^{๕๒} อนุปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๑๐๐-๑๐๓.

^{๕๓} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๓-๒๔.

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), มรณสติ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๓๖.

^{๕๕} พระไพศาล วิสาโล, ตื่นก่อนตาย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ญาณยุทธรธรรมสาร, ๒๕๕๓), หน้า ๕๑.

กฤษฎมูรติ ชีวิตและความตายย่อมเป็นหนึ่งเดียวกัน จากประเด็นนี้จะเห็นความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับความตายว่า ชีวิตไม่สามารถแยกความตายออกไปได้ฉันใด ความตายก็เป็นหนึ่งเดียวกับชีวิตทั้งหมดฉันนั้น แสดงให้เห็นว่าเมื่อมนุษย์ใช้ชีวิตใฝ่ใจอย่างเต็มเปี่ยม เป็นการรู้จักตัวเองอย่างแท้จริง คุณค่าของความตายย่อมสะท้อนให้เห็นในขณะมีชีวิตอยู่เท่านั้น

๑) **คุณค่าเชิงการรับรู้** คุณค่าของความตายสะท้อนให้เห็นถึงสัจจะ หรือความจริง สัจจะเป็นสิ่งไม่รู้เช่นเดียวกับความตาย ซึ่งมูรตินิยามว่าเป็นภาวะไร้ความสับสน เป็นภาวะแห่งความสดใหม่และเป็นสิ่งไม่รู้ จากลักษณะความมีอยู่ของสองสิ่งนี้ ระหว่างสัจจะกับความตายทำให้เห็นว่า สองสิ่งนี้มีความสัมพันธ์อย่างเป็นเอกภาพเดียวกัน ไม่สามารถแบ่งแยกออกจากกันได้เลย เมื่อกล่าวถึงสัจจะความตายก็ย่อมปรากฏอยู่เมื่อประจักษ์และดำรงอยู่ด้วยความตายในปัจจุบันขณะ สัจจะย่อมปรากฏอยู่ที่นั่น เพราะมันเป็นภาวะซึ่งเป็นเหตุและเป็นผลของกันและกัน โดยเขาได้ให้ทัศนะว่า ความมีอยู่ เป็นอยู่ของสัจจะนี้ อาจประสบได้ เมื่อเข้าใจความปรารถนา ซึ่งเป็นที่มาของความสับสนได้อย่างหมดจดสมบูรณ์เท่านั้น ความคิดก่อตัวขึ้นจากอดีต ความคิดจึงไม่อาจรู้ในสิ่งไม่รู้ไม่อาจรู้ในสิ่งที่วัดไม่ได้กระบวนการคิดต้องสิ้นสุดลงเมื่อนั้นสิ่งซึ่งรู้ไม่ได้จึงจะปรากฏ^{๕๖} ดังนั้น ความตายจึงให้คุณค่าแก่ชีวิต โดยการทำให้มนุษย์รับรู้สัจจะ ว่าความตายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับความจริงที่ดำรงอยู่ อาจกล่าวได้ว่าที่ใดก็ตามมีความจบสิ้นของความคิดสับสนลงได้อย่างสมบูรณ์ สัจจะย่อมอยู่ที่นั่น เป็นความสดใหม่ทุกขณะของชีวิตปัจเจกบุคคล

๒) **คุณค่าเชิงกระทำ** คุณค่าของความตายเชิงกระทำ ก่อให้เกิดระเบียบอันสมบูรณ์ คือ ความดีที่เกิดจากการกระทำภายในของปัจเจกบุคคล มิได้เกิดมาจากแรงกระทำภายนอก เพราะนั่นไม่ใช่ระเบียบที่แท้จริง แต่เป็นระเบียบที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ เพราะความแบ่งแยก ความขัดแย้งสับสนวุ่นวายภายในได้ยุติลง ระเบียบภายในนี้จะแสดงออกมาทางการกระทำภายนอกด้วยระเบียบอันสมบูรณ์ ไม่สามารถปลุกฝังให้เกิดขึ้นมาได้โดยความคิด แต่เกิดขึ้นเมื่อมีความรู้ตัวทั่วพร้อม และคุณค่าของความตายเชิงกระทำส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ การเรียนรู้ในที่นี้แตกต่างจากการเรียนรู้ชนิดอื่นอย่างสิ้นเชิง เพราะเป็นการเรียนรู้ในความหมายที่จิตใจไม่ได้แสวงหาสิ่งใดตอบแทน ไม่ค้นหาจุดหมาย เป็นการเรียนรู้ที่ไร้เจตนาจาง ซึ่งหมายถึง การใฝ่ใจตระหนักรู้กับสิ่งที่เป็นอยู่จริงของชีวิตทุกขณะ ดังที่มูรติได้กล่าว

^{๕๖} กฤษฎมูรติ, ว่าด้วยชีวิตและความตาย, หน้า ๖๒.

ไว้ว่า “เรียนรู้ มิใช่ในความหมายของการสะสมที่เป็นความรู้ เราใช้คำว่าการเรียนรู้ ในความหมายที่ดวงจิตไม่แสวงหาสิ่งใด ไม่ค้นคว้าจุ่มงหมายโดยมิเหตุจงใจ จิตชนิดนี้เป็นจิตที่ว่างไว สามารถเห็นสิ่งที่เป็นอย่างจริงได้ในทันที”^{๕๗}

สรุปแล้ว พุทธปรัชญาเถรวาท เห็นว่า คุณค่าของความตายสะท้อนให้เห็นถึงสัจจะหรือความจริง เชนามธรรมว่าความตายเป็นภัยอันใหญ่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นของแน่นอน ความตายไม่ใช่เป็นแค่วิกฤตของชีวิตเท่านั้น หากยังเป็นโอกาสในทางจิตวิญญาณในทางพุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่าจิตที่สงบเป็นกุศล ไม่เพียงช่วยให้ตายอย่างไม่ทุกข์ทรมานแล้ว ยังสามารถนำพาผู้ตายไปสู่สุคติ ยิ่งผู้ใกล้ตายนั้นมีสติเต็มที่ เห็นโทษของความติดยึดในสังขารหรือความ สำคัญมั่นหมายในตัวตนจนสามารถละวางได้อย่างสิ้นเชิง ก็จะเข้าถึงความวิมุติหลุดพ้น คือนิพพานได้ ทศณะเหมือนภกษณมูรติ คือ คุณค่าของความตายสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของการรับรู้ความจริง ความตาย และความรัก ว่าเป็นหนึ่งเดียวกัน ทั้งสามสิ่งเป็นสัจจะภาวะที่ปรากฏอยู่ทุกขณะของชีวิตมนุษย์ ผู้เป็นอิสระจากอิทธิพลกำหนดเท่านั้น ที่จะรับรู้ถึงคุณค่าที่ความตายได้มอบให้ ส่วนคุณค่าทางจริยธรรม พุทธปรัชญาเห็นว่ามนุษย์สามารถอนุมาณถึงความสิ้นสุดการดำรงอยู่ของตนเองที่ต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน เหมือนกันกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ทั้งหมด ดังนั้นการเข้าใจความตายย่อมมีผลกระทบต่อชีวิตตลอดการดำรงอยู่ทีเดียว เพราะเหตุนี้การเข้าใจความหมายที่แท้จริงของความตายจึงมีความสำคัญต่อมนุษย์อย่างยิ่ง เพราะนอกจากความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องความตายจะเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ในขณะนี้แห่งการเผชิญกับความตายแล้วยังเป็นประโยชน์ต่อทุกขณะของการดำรงอยู่อีกด้วย สอดคล้องกับภกษณมูรติ คือ คุณค่าของความตายส่งผลให้เกิดการกระทำเป็นการเรียนรู้ทุกขณะของชีวิตโดยปราศจากการสั่งสมประสพการณ์ที่มีเชื้อของตัวตนแฝงอยู่ เพราะความรู้ที่บริสุทธิ์จะไม่มี การสั่งสม คุณค่าของความตายยังสะท้อนให้เห็นเชิงกระทำภายใน อันเป็นระเบียบสมบรูณ์ส่งผลให้ความเป็นหนึ่งเดียวกับการกระทำภายนอก เป็นการกระทำได้อย่างแท้จริง

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐.

๔.๕.๒ ประเด็นความแตกต่างกัน

ทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท เห็นว่า มนุษย์ต้องเผชิญภัยที่มีความน่ากลัวและทำให้เกิดความสะดุ้งหวั่นไหว^{๕๘} ๔ อย่าง คือ (๑) ชาตภัย (๒) ชราภัย (๓) พยาธิภัย และ (๔) มรณภัย^{๕๙} มรณภัยนี้มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายต่างหวาดกลัวที่สุด^{๖๐} แต่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายมีอาจหลีกเลี่ยงความตายได้ คุณค่าของความตายสะท้อนให้เห็นถึงสัจจะธรรม คือ ความจริง เชนนามธรรมว่าความตายเป็นภัยอันใหญ่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นของแน่นอน และความตายไม่ใช่จุดสิ้นสุดของชีวิตเป็นเพียงจุดเริ่มต้นของชีวิตใหม่ ในแง่นี้ชีวิตกับความตายจึงเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง ไม่ได้จบแค่ความตาย^{๖๑} ความตายไม่ใช่เป็นแค่วิกฤตของชีวิตเท่านั้น หากยังเป็นโอกาสในทางจิตวิญญาณ ในทางพุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่าจิตที่สงบเป็นกุศล ไม่เพียงช่วยให้ตายอย่างไม่ทุกข์ทรมานแล้ว ยังสามารถนำพาผู้ตายไปสู่สุคติ เป็นการยกระดับจิตใจให้เข้าสู่ภพภูมิที่ดีกว่าเดิม ยิ่งผู้ใกล้ตายนั้นมีสติเต็มที่จะเห็นโทษของความติดยึดในสังขาร หรือความสำคัญมั่นหมายในตัวตนจนสามารถละวางได้อย่างสิ้นเชิง ก็จะเข้าถึงความวิมุตติหลุดพ้นคือนิพพานได้ ความตายสามารถเป็นปัจจัยให้เกิดพัฒนาการทางจิตวิญญาณอย่างถึงที่สุดได้^{๖๒}

กฤษณมูรติ เห็นว่า ความตายนั้นเป็นมิติอันลึกลับและสามารถสัมผัสได้ในขณะที่ดำรงอยู่เท่านั้น ไม่ใช่ความตายที่ความคิดสร้างขึ้นเป็นมโนคติ แต่เป็นความจริงที่สัมพันธ์กับสัจจะและการมีชีวิตในปัจจุบันขณะเท่านั้น ภาวะความตายของกฤษณมูรติได้ให้ภาวะที่เป็นเอกภาพเดียวกับชีวิตที่เต็มเปี่ยม คุณค่าของความตายสะท้อนให้เห็นถึงสัจจะ หรือความจริง สัจจะเป็นสิ่งไม่รู้เช่นเดียวกับความตาย ซึ่งมูรตินิยามว่าเป็นภาวะไร้ความสืบเนื่อง เป็นภาวะแห่งความสดใหม่และเป็นสิ่งไม่รู้ จากลักษณะความมีอยู่ของสองสิ่งนี้ ระหว่างสัจจะกับความตายทำให้เห็นว่า สองสิ่งนี้มีความสัมพันธ์อย่างเป็นเอกภาพเดียวกัน ไม่สามารถแบ่งแยกออก

^{๕๘} อภ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๓/๒๔๔-๒๔๕.

^{๕๙} อภ.จตุกก. (ไทย) ๒/๕/๘.

^{๖๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๒/๕๖๖, มรณภัย คือ ความกลัว ความขยาด ความหวาดเสียว ความขนพองสยองเกล้า ความสะดุ้งแห่งจิต เพราะอาศัยความตาย นี้เรียกว่า มรณภัย.

^{๖๑} พระไพศาล วิสาโล, *ชีวิตและความตายในสังคมสมัยใหม่*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมไทย, ๒๕๔๕), หน้า ๗.

^{๖๒} พระไพศาล วิสาโล, *เผชิญเผชิญความตายอย่างสงบ เล่ม ๒ : ข้อคิดจากประสบการณ์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายพุทธิกา, ๒๕๕๒), หน้า ๕.

จากกันได้เลย เมื่อกล่าวถึงสัจจะความตายก็ย่อมปรากฏอยู่เมื่อประจักษ์และดำรงอยู่ด้วยความตายในปัจจุบันขณะ สัจจะย่อมปรากฏอยู่ที่นั่น เพราะมันเป็นภาวะซึ่งเป็นเหตุและเป็นผลของกันและกัน โดยเขาได้ให้ทัศนะว่า ความมียู่ เป็นอยู่ของสัจจะนี้ อาจประสบได้ เมื่อเข้าใจความปรารถนา ซึ่งเป็นที่มาของความสืบเนื่องได้อย่างหมดจดสมบูรณ์เท่านั้น ความคิดก่อตัวขึ้นจากอดีต ความคิดจึงไม่อาจรู้ในสิ่งไม่รู้ไม่อาจรู้ในสิ่งที่วัดไม่ได้กระบวนการคิดต้องสิ้นสุดลงเมื่อนั้นสิ่งซึ่งรู้ไม่ได้จึงจะปรากฏ^{๖๓} ความตายจึงให้คุณค่าแก่ชีวิต โดยการทำให้มนุษย์รับรู้สัจจะ ว่าความตายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับความจริงที่ดำรงอยู่ คุณค่าของความตายที่สะท้อนให้เห็นถึงความรัก ในความสัมพันธ์ภาพของชีวิตที่เต็มเปี่ยมกับปัจจุบัน ความตายสะท้อนให้ประจักษ์ความรัก ความรักมิใช่เกิดจากความทรงจำ ความพึงพอใจ หรือความปรารถนาอย่างแรงกล้าในความรู้สึก และไม่ใช่ว่าการเกิดทวนบูชา แต่ความรักจะเกิดได้ต่อเมื่อเข้าใจความตายเท่านั้น ดังที่เขาได้กล่าวว่า “เราไม่อาจพบพานความรักได้หมดจดบริบูรณ์ ถ้าไม่มีการตายไปจากอดีต ตายไปจากความเจ็บปวด ขัดแย้งและเศร้าโศก เมื่อนั้น ความรักจึงเกิดขึ้นได้”^{๖๔}

สรุปว่า พุทธปรัชญาเถรวาทเห็นว่า คุณค่าของความตายสะท้อนให้เห็นสัจจะธรรม คือ ความจริง เจิงนามธรรมว่าความตายเป็นภัยอันใหญ่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นของแน่นอน และ ความตายไม่ใช่เป็นแค่วิกฤตของชีวิตเท่านั้น หากยังเป็นโอกาสในทางจิตวิญญาณ ด้วยพุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่าจิตที่สงบเป็นกุศล นำพาผู้ตายไปสู่สุคติ เข้าสู่ภุมมิดีกว่าเดิม ยิ่งผู้ใดตายนั้นมีสติรู้แจ้งสภาวะตามความเป็นจริงเต็มที่ เห็นโทษของความยึดมั่นถือมั่นในสังขารหรือความสำคัญมั่นหมายในตัวตนจนสามารถปล่อยวางได้อย่างสิ้นเชิง ก็จะเข้าถึงความวิมุติหลุดพ้นคือนิพพานได้ ส่วนกฤษฎมูรติมีทัศนะต่างกัน คือ เมื่ออยู่รูปแบบความคิดสืบเนื่อง สัจจะย่อมอยู่ที่นั่น เป็นความสดใหม่ทุกขณะของชีวิตปัจเจกบุคคล ความตายให้คุณค่าแก่ชีวิต โดยการทำให้มนุษย์รับรู้สัจจะ ว่าความตายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับความจริงที่ดำรงอยู่ คุณค่าของความตายที่สะท้อนให้เห็นถึงความรัก ในความสัมพันธ์ภาพของชีวิตที่เต็มเปี่ยมกับปัจจุบัน ความตายสะท้อนให้ประจักษ์ความรัก ความรักมิใช่เกิดจากความทรงจำ หรือความปรารถนาอย่างแรงกล้าในความรู้สึก และไม่ใช่ว่าการเกิดทวนบูชา แต่ความรักจะเกิดได้ต่อเมื่อเข้าใจความตายเท่านั้น ความตายเป็นการยุติความสืบเนื่องทุกรูปแบบ

^{๖๓} กฤษฎมูรติ, ว่าด้วยชีวิตและความตาย, หน้า ๖๒.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

๔.๖ สรุปการศึกษาเปรียบเทียบมโนทัศน์เรื่องชีวิตและความตายในพุทธปรัชญาเถรวาทกับกฤษฎมูรติ

จากการศึกษาเปรียบเทียบมโนทัศน์เรื่องชีวิตและความตายในพุทธปรัชญาเถรวาทกับกฤษฎมูรติในประเด็นต่างๆ ตามที่เสนอไปแล้วนั้น สรุปความทั้งหมดเป็นตารางเปรียบเทียบได้ดังนี้

มโนทัศน์เรื่องชีวิตและความตายในพุทธปรัชญาเถรวาทกับกฤษฎมูรติ	
ประเด็นที่เหมือนกัน	ประเด็นที่แตกต่างกัน
๑. ความหมายของชีวิตและความตาย : ความหมายของชีวิตและความตาย ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับกฤษฎมูรติ ที่เหมือนกัน คือ ชีวิตคือการดำรงอยู่และสิ่งทั้งหลายอิงอาศัยซึ่งกันและกันประกอบด้วยการบูรณาการที่ทำให้ชีวิตสอดคล้องกับธรรมชาติ ส่วนความตายที่เป็นจุดสุดท้ายของชีวิต เป็นภาวะที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้การดับลงของร่างกายเป็นสิ่งที่ต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน ความตายแบบขณิกมรณะเป็นไปอยู่ตลอดเวลา เป็นการดับแห่งรูปนามทุกขณะแห่งสังขารธรรมตอนมีชีวิตอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับกฤษฎมูรติกล่าวว่า การมีชีวิตอยู่ก็คือการตาย ทั้งสองสิ่งนี้แยกจากกันมิได้ เมื่อมีชีวิตก็มีการตาย มีการเคลื่อนไหวไม่คงที่	๑. ความหมายของชีวิตและความตาย : พุทธปรัชญาเถรวาทกำหนดสภาพความเป็นชีวิตของมนุษย์ไว้ชัดเจน ชีวิตคือขั้น ๕ ตามหลักพุทธธรรม ชีวิต คือผลรวมขององค์ประกอบ ๕ อย่าง มารวมตัวกันเข้าเรียกตามภาษาธรรมะ ว่าขั้น ๕ ความตาย ตามความหมาย ของพุทธปรัชญาเถรวาท คือความดับของขั้น ๕ หรือกายกับจิต การตายโดยสรุปมีสองประการหลัก คือส่วนประกอบของขั้น ๕ ดับลง และการดับแห่งรูปนามทุกขณะแห่งสังขารธรรมตอนมีชีวิตอยู่ ส่วนกฤษฎมูรติไม่นิยามความหมายชีวิตและความตายที่เป็นบทสรุปตายตัว เขากล่าวว่าการมีชีวิตอยู่ก็คือการตาย ชีวิตคือสิ่งโดยรวมทุกอย่าง ความเศร้าโศก ความเบิกบาน มโนคติไร้เหตุผล ความรัก ทั้งหมดคือชีวิต ส่วนความตาย คือ หายไปจาก รูปแบบความสืบเนื่อง ตายจากสรรพสิ่งที่เรารู้จัก ชีวิตและความตายอยู่ร่วมกันเสมอมีแยกจากกัน

๒. ลักษณะของชีวิตและความตาย :

ทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาทที่เหมือน กับ
กฤษฎมูรติ คือ สิ่งทั้งหลายมีอยู่ในรูปของ
กระแส ส่วนประกอบของแต่ละอย่างๆล้วน
ประกอบขึ้นจากส่วนประกอบอื่นๆ ย่อยลงไป
แต่ละอย่างไม่มีตัวตนของตัวเองเป็นอิสระและ
เกิดดับต่อกันไปเสมอ ไม่เที่ยง ไม่คงที่ กระแส
นี้ไหลเวียนหรือดำเนินต่อไป เพราะส่วนประ
กอบทั้งหลายมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์อาศัย
ซึ่งกันและกัน

พุทธปรัชญาเถรวาท เรียกรูปแบบนี้ว่า
ไตรลักษณ์ และปฏิจจสมุปบาท

ความตาย คือ ความจริงอย่างหนึ่งใน
อริยสัจ ความตายที่เป็นจุดสุดท้ายของชีวิตเป็น
ภาวะที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ การดับลงของร่าง
กายเป็นสิ่งที่ต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน เป็นอีก
ข้อเท็จจริงหนึ่งทางกายภาพ

ทัศนะกฤษฎมูรติ ก็เป็นภาวะที่เป็นข้อ
เท็จจริงหนึ่งเช่นกัน ความตายในฐานะการมี
ชีวิตอยู่กับปัจจุบันขณะ คือ ความตายและการ
มีชีวิตอยู่มีความสัมพันธ์กันเหมือนว่าทั้งสอง
สิ่งเป็นภาพสะท้อนของกันและกัน ไม่สามารถ
แบ่งแยกออกจากกันได้ กฤษฎมูรติ เห็นว่า
ส่วนของการมีชีวิตอยู่และส่วนของความตาย
เป็นสองสิ่งที่มีได้แยกขาดออกจากกัน

พุทธปรัชญาเถรวาท เรียกความตาย
เช่นนี้ ว่าขณิกมรณะ

๒. ลักษณะของชีวิตและความตาย :

พุทธปรัชญาเถรวาทอธิบายลักษณะของ
ชีวิตและความตายในเชิงที่มีบทสรุปที่แน่นอน
ทรงแสดงไตรลักษณ์ ว่า สรรพสิ่ง ย่อมมี
ลักษณะเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปตามหลักแห่ง
อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ ไม่เที่ยงเป็นทุกข์
และมีไร้ตัวตน แสดง ปฏิจจสมุปบาท หรือ
ทฤษฎีสาเหตุสัมพันธ์ ว่า การเกิดกับดับของ
สิ่งต่าง ๆ เป็นไปตามหลักอิทัปปัจจยาคือเหตุ
ปัจจัยอาศัยกันเกิดขึ้นแบบลูกโซ่ ในลักษณะ
เป็นวงจรหาเบื้องต้นและเบื้องปลายหรือที่สุด
ไม่พบ ผลที่เกิดจากสาเหตุอันหนึ่ง ย่อมเป็น
สาเหตุให้เกิดสิ่งอื่นอีกต่อไป

พุทธปรัชญาเถรวาท มองลักษณะของ
ความตาย สรุปแล้วเป็น ๒ อย่าง คือ (๑)
ลักษณะความตายทางร่างกาย คือ ลักษณะ
ร่างกายไม่มีชีวิตอยู่อีกต่อไปหรือเรียกว่าความ
ขาดแห่งชีวิตดินทรีย์ และ (๒) ลักษณะความ
ตายทางจิตตามสภาวะธรรม เรียกว่า ขณิกมรณะ
การตาย คือ จิตจุติเคลื่อนออกจากร่างกายไป
เกิดใหม่หรือไปปฏิสนธิใหม่ตามผลแห่งวิบาก
กรรม เป็นสภาพที่ต้องไปเวียนวายตายเกิดอยู่
ในสังสารวัฏ ตามเหตุปัจจัย

ส่วนความตายในทัศนะกฤษฎมูรติเป็น
ภาวะที่เป็นข้อเท็จจริงที่ต้องรับรู้เอง มากกว่า
การให้บทสรุปทางความเชื่อเดิมที่มนุษย์ยึดติด
อยู่ เนื่องจากลักษณะความตายเป็นภาวะไร้
ความสืบเนื่อง ความหมายของความตายใน

	ประเด็นนี้ หมายถึง “สิ่งใหม่” ในแง่ของการรับรู้ด้วยประสบการณ์ตรง เป็นภาวะที่สิ้นสุดอิทธิพลกำหนดของความคิด เป็นผลมาจากการยุติความคิด ที่ปรารถนา จะสืบต่อประสบการณ์ที่เป็นตัวตน
๓. เป้าหมายของชีวิตและความตาย : พุทธปรัชญาเถรวาทและกฤษฎมูรติ มีทัศนะเรื่องเป้าหมายชีวิตและความตายเหมือนกัน คือ ต้องการมีอิสระในชีวิตปราศจากภาวะบีบคั้นทั้งทางกายและทางจิต ทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท เป้าหมายสูงสุด คือ นิพพาน คือ ความสิ้นราคะ สิ้นโทสะ สิ้นโมหะ ความสิ้นตัณหา จุดจบของทุกข์ ความดับแห่งภพ นิพพานเป็นความจริงสูงสุดจะหยั่งรู้ได้ด้วยปัญญาจักขุ ไม่สามารถรู้ได้ด้วยสัญชาตญาณ หรือการอนุมานด้วยเหตุผลใดๆ จึงต้องอาศัยประสบการณ์ตรง ส่วนกฤษฎมูรติ เป้าหมายสูงสุด เรียกว่าอิสรภาพ คือ การหลุดพ้นจากการถูกกำหนดจากความคิดและเงื่อนไขทั้งปวง ที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้น ไม่หมกมุ่นอยู่สิ่งใดปัญหาใด การไม่ตกอยู่ในภาวะเจตจำนง คือ การแสดงออกของจิตที่ถูกอิทธิพลกำหนด อิสรภาพจะปรากฏขึ้นเมื่อจิตว่างจากความคิดเท่านั้น จึงเป็นภาวะที่ต้องสัมผัสด้วยตัวเองเท่านั้น	๓. เป้าหมายของชีวิตและความตาย : ทัศนะแตกต่างกัน คือ พุทธปรัชญาเถรวาทมีวิธีการ ในการปฏิบัติเพื่อการเข้าถึงเป้าหมายของชีวิต คือ ดำเนินตามวิถีอริยมรรค ไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำความดีให้ถึงพร้อม และอบรมจิตให้บริสุทธิ์ ปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย หลักความประพฤติดังกล่าวนี้ เป็นวิธีการดำเนินชีวิตที่ดีเพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ ส่วนทัศนะกฤษฎมูรติไม่มีบทสรุปหรือรูปแบบที่แน่นอนตายตัว เขาเสนอวิถีทางสู่การหลุดพ้นจากปัญหา คือ วิถีแห่งสมาธิ มนุษย์มีศักยภาพที่จะมีอิสรภาพ ซึ่งก็คือการหลุดพ้นจากพันธนาการสภาพอิทธิพลกำหนด โดยความคิด การเฝ้าดูและเรียนรู้ความเคลื่อนไหวของความคิดอยู่เสมอ ก่อให้เกิดความเห็นแจ้งในการทำงานของความคิด เป็นการรู้เท่าทันต่อข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น ในกระบวนการทำงานตามธรรมชาติของความคิด การรู้เท่าทันต่อความคิดนี้จะส่งผลต่อจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก เกิดการตื่นรู้เสมอ ภาวะเช่นนี้เป็นภาวะที่จิตใจเป็นอิสระ

๔. ขบวนการเข้าสู่การเข้าใจชีวิตและความตาย

พุทธปรัชญาเถรวาทและกฤษฎมูรติ ทศณะ เหมือนกันเรื่องขบวนการเข้าสู่การเข้าใจชีวิตและความตาย คือ พิจารณาความตายอย่างรู้เท่าทันความจริง

พุทธปรัชญาเถรวาท กล่าวว่าจงอย่าประมาทในการดำเนินชีวิตตลอดเวลาที่ใช้ชีวิต เจริญมรณสติ พิจารณาความตาย อย่างรู้เท่าทันความจริงของชีวิต และประพฤติดีปฏิบัติชอบตามหลักอริยมรรค เจริญวิปัสสนาเพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริงตามธรรมชาติ กำหนดรู้ทุกข์ สืบสวนหาต้นตอของปัญหา คาดคะเนถึงสภาวะที่แก้ปัญหาคำแนะนำตามอริยมรรค

สอดคล้องกับทศณะกฤษฎมูรติ คือ วิธีการง่าย ๆ ที่ต้องทำอย่างตั้งใจจริงและจริงใจต่อตัวเองคือฝึกสังเกตตัวเองตามที่เป็นจริง การสังเกตกระบวนการของชีวิตในแต่ละวัน แห่งการดำรงอยู่ คือ การสะท้อนของการเข้าสู่การเข้าใจความตายในปัจจุบันชีวิต และก่อนอื่นจะต้องเป็นอิสระจากความคิด และอิสรภาพนี้ไม่อาจบรรลุได้โดยความคิด หากบรรลุได้โดยการทำภาวนา คือ การเอาใจใส่ในการดำเนินไปของสรรพสิ่งอย่างมีสติรู้ตัว ไร้การเลือก ทั้งเสียงร้องของนก และดิ่งลึกไปกว่านั้นเป็นความมีสติรู้ตัวทั่วพร้อม ซึ่งเป็นการเข้าใจต่อทั้งหมดของชีวิต ซึ่งเหมือนกับการเจริญสติและวิปัสสนา ของพุทธปรัชญาเถรวาท

๔. ขบวนการเข้าสู่การเข้าใจชีวิตและความตาย

พุทธปรัชญาเถรวาท มีขบวนการเข้าสู่การเข้าใจชีวิตและความตายที่เป็นหลักคำสอนอันสามารถพิสูจน์ได้ เหมือนกันกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ อันได้แก่ อริยสัจ ๔ พุทธปรัชญาเถรวาทนำเสนอวิธีการ เหมือนทางวิทยาศาสตร์และใช้วิธีการนั้นแสวงหาความจริงจนถึงที่สุด

ส่วนกฤษฎมูรติเขาปฏิเสธบทสรุปและวิธีปฏิบัติในรูปแบบ เพราะความตายเป็นสิ่งที่ไม่รู้ เป็นสิ่งใหม่ ส่วนรูปแบบเป็นสิ่งที่เก่า สิ่งเก่าจึงไม่สามารถรับรู้สิ่งใหม่ได้ และการเข้าใจชีวิตก็คือการเข้าใจความตาย การจะเข้าใจชีวิตได้ต้องละทิ้งรูปแบบทั้งหมด แล้วเฝ้าสังเกตอย่างตั้งใจ ความเข้าใจชีวิตและความตายจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อจิตใจยังรู้ ในสิ่งที่เป็นอยู่อย่างจับพลันทันทีเท่านั้น เป็นภาวะแห่งการมีสติอย่างสมบูรณ์ในทุกสิ่งและประจักษ์ความจริงของความตายโดยไม่ต้องอาศัยบทสรุปใดในความคิดเลย

๕. คุณค่าของชีวิตและความตาย :

ในหัวข้อนี้จะทำความเข้าใจว่าความดีที่แท้จริงคืออะไร อะไรเรียกว่าการกระทำที่ดี อะไรคือเกณฑ์การตัดสินความดี ผู้วิจัยมีทัศนะว่า ความดีของชีวิตและคุณค่าของชีวิตเป็นสิ่งเดียวกัน จึงใช้คำว่าความดีเป็นประเด็นหลักในการศึกษาคุณค่า อาจเปรียบได้กับความดีเป็นภาพสะท้อนของคุณค่า

หลักจริยธรรมในทางพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นมี ๒ อย่าง คือ สังฆธรรมและศีลธรรม สังฆธรรมเป็นอันตมสังฆะ กล่าวคือ เป็นความจริงสูงสุดอันเป็นฐานรองรับหลักศีลธรรมและหลักจริยธรรมหรือการกระทำอันมีค่าทางจริยศาสตร์ที่ดำเนินไปเพื่อเข้าถึงเป้าหมายอันเป็นอันตมสังฆะนั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่เอง มีอยู่อย่างเที่ยงแท้ และสามารถดำรงอยู่ได้โดยธรรมชาติผ่านมนุษย์ไม่มีเป้าหมายในการกระทำก็ไม่สามารถกล่าวได้ว่า การกระทำใดถูกหรือผิด เพราะฉะนั้น เกณฑ์ในการตัดสินค่าจริยยะว่า สิ่งนี้ถูก ผิด ควร ไม่ควร จึงต้องอาศัยเป้าหมายเป็นมาตรการวัดและตัดสินคุณค่าทางจริยยะ

เกณฑ์ตัดสินความดีของพุทธปรัชญาเถรวาท ให้ถือเจตนาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินว่า การกระทำใด ดีหรือชั่ว ถูกหรือผิด เพราะการกระทำทั้งหมดของมนุษย์มีเจตนาเป็นตัวบ่งชี้เจตนาจึงเป็นตัวแท้ของกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำความกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจในเกณฑ์ตัดสินว่า “การกระทำใดดีหรือไม่ดี ควร

๕. คุณค่าของชีวิตและความตาย :

พุทธปรัชญาเถรวาทเห็นว่า คุณค่าของชีวิตและความตายสะท้อนให้เห็นสังฆะธรรม คือ ความจริง เชนนามธรรมว่าทุกสิ่งเป็นอนัตตาไม่มีตัวตนใดเป็นเอกโคตเดียวล้าพัง โดยตัวเอง และจะเปลี่ยนแปลงไปโดยผ่านการเกิด-เจริญ-เสื่อม ดับสูญเป็น วงเวียนสังสารวัฏฏ์ และหลักเบญจขันธ์ของพุทธปรัชญาเถรวาทได้ให้ความสว่างในเรื่องความคิดของมนุษย์ ชีวิตนี้ย่อมนิการจะได้เกิดมาเป็นมนุษย์ มีชีวิตที่สมบูรณ์เป็นของยาก การจะบรรลุเป้าหมายสูงสุดต้องอาศัยชีวิตและความตายเป็นภัยอันใหญ่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นของแน่นอน และความตายไม่ใช่เป็นแค่วิกฤตของชีวิตเท่านั้น ยังเป็นโอกาสในทางจิตวิญญาณ ด้วยพุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่าจิตที่สงบเป็นกุศล นำพาผู้ตายไปสู่สุคติเข้าสู่ภพภูมิที่ดีกว่าเดิม ยิ่งผู้ใดตายนั้นมีสติรู้แจ้งสภาวะตามความเป็นจริงเต็มที่ เห็นโทษของความยึดมั่นถือมั่นในสังขารหรือความสำคัญมั่นหมายในตัวตนจนสามารถปล่อยวางได้อย่างสิ้นเชิง ก็จะเข้าถึงจุดหมายสูงสุด คือ นิพพานได้

คุณค่าความตายสะท้อนจินตนาการวิถีวัฒนธรรม ความเป็นไปของชุมชนและของโลก ตลอดจนสัมพันธ์ภาพระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และเกิดความพยายามที่จะยกระดับวิถีเหล่านั้นให้เป็น

หรือไม่ควร” เพื่อให้บุคคลมีชีวิตที่ดีช่วยเหลือ
เกื้อกูลกันในสังคมได้เป็นอย่างดี ในการ
ดำเนินชีวิตที่ดี พุทธปรัชญาเถรวาทจึง
จัดระบบของเกณฑ์ตัดสินความดีไว้ ๓ ระดับ
คือ ๑) ระดับศีล ๕ ๒) ระดับกุศลกรรมบถ
๑๐ และ ๓) ระดับมรรค ๘

พุทธปรัชญาเถรวาท เห็นว่า คุณค่าของ
ชีวิตและความตายสะท้อนให้เห็นถึงสัจจะหรือ
ความจริง เชิงนามธรรมว่าความตายเป็นภัยอัน
ใหญ่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ชีวิตไม่แน่นอน
ความตายเป็นของแน่นอน ความตายไม่ใช่เป็น
แค่วิกฤตของชีวิตเท่านั้น หากยังเป็นโอกาส
ในทางจิตวิญญาณ จิตที่สงบเป็นกุศล ไม่เพียง
ช่วยให้ตายอย่างไม่ทุกข์ทรมานแล้วยังสามารถ
นำพาผู้ตายไปสู่สุคติ ยิ่งผู้ใดตายนั้นมีสติ
สมบูรณ์เต็มที่ เห็นโทษของความยึดติดใน
สังขารสามารถปล่อยวางได้อย่างสิ้นเชิง ก็จะ
เข้าถึงความวิมุตติหลุดพ้นได้

ส่วนคุณค่าทางจริยธรรม พุทธปรัชญา
เถรวาทเห็นว่า มรณสติ ช่วยให้ผู้ที่พิจารณา
ดำเนินชีวิตอยู่อย่างไม่ประมาท เมื่อเจริญ
เนืองนิตย์สามารถละสังโยชน์ได้ มนุษย์
สามารถอนุমানถึงความสิ้นสุดการดำรงอยู่
ของตนเองที่จะต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน
เหมือนกันกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ทั้งหลาย การเข้าใจ
ความตายย่อมมีผลกระทบต่อชีวิตตลอดการ
ดำรงอยู่การเข้าใจความหมาย ที่แท้จริงของ
ชีวิตและความตาย จึงมีความ สำคัญต่อมนุษย์

ประโยชน์มากขึ้น และความตายในทัศนะพุทธ
ปรัชญาเถรวาทไม่ใช่จุดสิ้นสุดของชีวิต เป็น
เพียงจุดเริ่มต้นของชีวิตใหม่ในภพหน้า ในแง่
นี้ชีวิตและความตายจึงเป็นขบวนการที่
ต่อเนื่องไม่ได้จบแค่ความตายในภพชาติเดียว
เท่านั้น แต่จะเกิดและตายสืบต่อไปเรื่อยๆ ตาม
เหตุปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขอยู่ ถ้ามีกิเลส ดับจิตไป
ก็ต้องเกิดใหม่ หากกิเลสมีได้ ก็จะดับสูญไปไม่
เกิดอีก

คุณค่าทางจริยธรรม การนึกถึงความ
ตายทุกๆ วัน จะทำให้เป็นคนไม่มัวเมาใน
ความเป็นหนุ่มสาว หรือไม่มัวเมาในชีวิต ทำ
ให้เร่งชวนชวายทำความดีต่าง ๆ ทำให้ไม่ทำ
ความชั่วทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ เมื่อ
บำเพ็ญมรณสติมาก ๆ เข้ามรรคก็จะเกิดขึ้น
เมื่อเจริญมรณสมากๆ เข้าก็สามารถละสังโยชน์
ได้ และอนุสัยย่อมสิ้นไป

ส่วนกฤษฎณมูรติมีทัศนะต่างกัน คือ
ความดีที่แท้จริงจะต้องไม่เป็นเงื่อนไขจากการ
ถูกความคิดครอบงำเมื่อยุติรูปแบบความคิด
สืบเนื่อง สัจจะย่อมอยู่ที่นั่น เป็นความสดใหม่
ทุกขณะของชีวิตปัจเจกบุคคล ความตายให้
คุณค่าแก่ชีวิต โดยการทำให้มนุษย์รับรู้สัจจะ
ว่าความตายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับความ
จริงที่ดำรงอยู่ คุณค่าของความตายที่สะท้อน
ให้เห็นถึงความรักในความ สัมพันธภาพของ
ชีวิตที่เต็มเปี่ยมกับปัจจุบัน ความตายสะท้อน
ให้ประจักษ์ความรัก และความรักมิใช่เกิดจาก

อย่างยิ่ง การเข้าใจที่ถูกต้องในชีวิตและความตายจะเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ในขณะนี้ แห่งการเผชิญกับความตายแล้ว ยังเป็นประโยชน์ต่อทุกขณะของการดำรงอยู่อีกด้วย

ส่วนความดีแท้จริง จากทัศนะปรัชญาชีวิตของกฤษฎมูรติ ความดีที่แท้จริงจะต้องไม่เป็นเงื่อนไขจากการถูกความคิดครอบงำหรือถูกกำหนดอยู่ในความคิดที่ตายตัวอยู่ในความแบ่งแยก ความสับสนและความขัดแย้ง เมื่อเป็นเช่นนี้ภาวะอันเป็นระเบียบอันสมบูรณ์จะเกิดขึ้น ดังนั้นระเบียบอันสมบูรณ์ของชีวิตก็คือความดีอันแท้จริงนั่นเอง

เกณฑ์ตัดสินความดี ทัศนะกฤษฎมูรติ ไม่ได้กล่าวถึงเกณฑ์การตัดสินโดยตรงว่าการกระทำใดจะดีหรือไม่ นั่น ไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งใดตายตัวไม่มีแบ่งทฤษฎีหรือจริยธรรมอันตายตัว แต่พออนุมานได้จากทัศนะเกี่ยวกับคุณค่ากับความดีของชีวิตได้ว่า การกระทำที่ดี คือการกระทำที่มาจากระเบียบอันสมบูรณ์ภายในบุคคล ในขณะที่ทำการใดๆไม่ว่าจะกระทำการภายในจิตใจ หรือกระทำการภายนอก ดังนั้น เกณฑ์ตัดสินว่าการกระทำใดดีหรือไม่ ต้องพิจารณาว่าการกระทำนั้นเกิดจากระเบียบภายในจิตใจ ซึ่งไม่ได้เกิดจากแรงบังคับหรือพยายามสร้างระเบียบ แต่เกิดจากการตระหนักรู้การกระทำอย่างรู้ตัวทั่วพร้อม การใส่ใจอย่างเป็นหนึ่งเดียวโดยไม่มีการแบ่งแยกใดๆภายในจิตใจ

ความทรงจำ หรือความปรารถนาอย่างแรงกล้า ในความรู้สึก และไม่ใช่อารมณ์เทหุณบุชา แต่ความรักจะเกิดได้ต่อเมื่อเข้าใจชีวิตและความตายเท่านั้น ทั้งความจริง ความตาย และความรัก ต่างเป็นภาพของกันและกัน ทั้งสามสิ่ง เป็นสัจจะภาวะที่ปรากฏอยู่ทุกขณะของชีวิต ความตายเป็นสิ่งไม่รู้ เป็นสิ่งใหม่ มีในปัจจุบันขณะเท่านั้น เป็นภาวะไร้ความสับสนเนื่อง คุณค่าของความตายย่อมสะท้อนให้เห็นในขณะที่มีชีวิตอยู่เท่านั้น ความตายทัศนะของกฤษฎมูรตินั้นเป็นมิติอันล้ำลึกและสามารถสัมผัสได้ในขณะที่ดำรงอยู่เท่านั้น ไม่ใช่ความตายที่ความคิดสร้างขึ้นเป็นมโนคติ แต่เป็นความจริงที่สัมพันธ์กับสัจจะและการมีชีวิตในปัจจุบันขณะเท่านั้น ภาวะความตายของกฤษฎมูรติได้ให้ภาวะที่เป็นเอกภาพเดียว กับชีวิตที่เต็มเปี่ยม

ดังนั้นคุณค่าของชีวิตและความตาย ทัศนะของกฤษฎมูรติจึงมีคุณค่าในปัจจุบันเท่านั้น เพราะเขาปฏิเสธความสับสนเนื่องทุกรูปแบบ

ทักษะกฤษฎมูรติ คุณค่าของชีวิตและความตายสะท้อนให้เห็น ความสัมพันธ์ของการรับรู้ความจริง ระหว่าง ชีวิต ความตาย และความรัก ว่าเป็นหนึ่งเดียวกัน ทั้งสามสิ่งเป็นสัจจะภาวะที่ปรากฏอยู่ทุกขณะของชีวิตมนุษย์ ผู้เป็นอิสระจากอิทธิพลกำหนดเท่านั้นที่จะรับรู้ถึงคุณค่าที่ความตายได้มอบให้

ความตายจึงให้คุณค่าแก่ชีวิต โดยการทำให้มนุษย์รับรู้สัจจะ ว่าความตายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับความจริงที่ดำรงอยู่ อาจกล่าวได้ว่าที่ใดก็ตามมีความจบสิ้นของความคิด สืบเนื่องลงได้อย่างสมบูรณ์ สัจจะย่อมอยู่ที่นั่น เป็นความสดใหม่ทุกขณะของชีวิต

คุณค่าของความตายสะท้อนให้รับรู้ในความรัก ที่ไร้พันธนาการ ไม่หวังผลที่เป็นเงื่อนไขทั้งภายในและภายนอก การจบสิ้นจากความสืบเนื่องทุกรูปแบบที่มีตัวตนเป็นศูนย์กลาง ความรักย่อมบังเกิดขึ้นที่นั่น เนื่องจากความรักเป็นความจริงที่สัมพันธ์กับความตายในปัจจุบันชีวิต

ส่วนคุณค่าความตายเชิงการกระทำ ทักษะกฤษฎมูรติ คือคุณค่าของความตาย ส่งผลให้เกิดการกระทำเป็นการเรียนรู้ทุกขณะของชีวิตโดยปราศจากการสั่งสมประ สบการณ์ที่มีเชื้อของตัวตนแฝงอยู่ เพราะความรู้ที่บริสุทธิ์จะไม่มีคำสั่งสม คุณค่าของความตายยังสะท้อนให้เห็นเชิงกระทำภายใน อันเป็นระเบียบสมบูรณ์ ส่งผลให้ความเป็นหนึ่ง

เดียวกับการกระทำภายนอก เป็นการกระทำดีอย่างแท้จริง เป็นภาวะที่ปราศจากความรุนแรงทุกรูปแบบภายในจิตใจไม่มีแรงขับเคลื่อนของความปรารถนา เจตจำนงภายใน อยู่เหนืออิทธิพลจากความสับสนเนื่องทางความคิด ถือว่าเป็นคุณค่าของความตาย เป็นการเรียนรู้ทุกขณะของชีวิต โดยปราศจากการสั่งสมประสบการณ์ที่มีเชื้อของตัวตนแฝงอยู่ เพราะความรู้ที่บริสุทธิ์จะไม่มีคำสั่งสม คุณค่าของความตายยังสะท้อนให้เห็นเชิงกระทำภายในอันเป็นระเบียบสมบูรณ์ส่งผลให้ความเป็นหนึ่งเดียวกับการกระทำภายนอก เป็นการกระทำดีอย่างแท้จริง	
--	--

สังขรรณสากลของชีวิตที่ทั้งสองแนวคิดค้นพบบอกให้เราได้ทราบว่า ความจริงสากลของบางอย่าง มนุษย์อาจรู้ได้ด้วยเหตุผลทางตรรกะและประสาทสัมผัส แต่ความจริงสากลบางอย่าง มนุษย์อาจรู้ได้ด้วยประสบการณ์ตรงที่เป็นผลมาจากการฝึกฝนพัฒนาทางกายทางจิต และปัญญาอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งมีเหตุปัจจัยพร้อมที่จะให้สามารถหยั่งรู้ความจริงอันนั้น

มองในภาพรวมแล้ว มโนทัศน์เรื่องชีวิตและความตายในพุทธปรัชญาเถรวาทตั้งอยู่บนพื้นฐานของกฎไตรลักษณ์ ซึ่งทำให้เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ ตามกฎไตรลักษณ์ถึงขั้นเลยความเป็นตัวตน ส่วนไตรลักษณ์เรื่องชีวิตและความตายของกฤษฎมูรติตั้งอยู่บนพื้นฐานของอัตตา ซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ในทุก ๆ ด้านที่เชื่อมโยงอยู่กับอัตตา และยังไม่ถึงขั้นเลยความเป็นตัวตน